

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi

The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı Issue 35 • Aralık December 2024

www.dedekorkutdergisi.com

DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut641>

Araştırma Makalesi/ Research Article

17. Yüzyılda Kaleme Alınmış Arapça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfe-i Âmidî

An Arabic-Turkish Poetic Dictionary Written in the 17th Century: Tuhfe-i Âmidî

Öz

Yabancı dil öğretiminde temel başvuru kaynaklarının başında yer alan sözlükler, Osmanlı eğitim sisteminin vazgeçilmez eğitim malzemelerinden biri olmuştur. Bu dönemde başta Arapça ve Farsçanın öğretimine yönelik, farklı şekil ve hacimlerde birçok sözlük kaleme alınmıştır. Sözlük türlerinden biri de kelimelerin kolay ezberlemesine ve hafızada daha uzun süreli tutulmasına yardımcı olmaları bakımından oldukça rağbet gören manzum sözlüklerdir. Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda seksenin üzerinde manzum sözlüğün varlığı ortaya konmuştur. Böyle bir gayretin neticesinde tespit edilen ve bu çalışmanın konusunu teşkil eden *Tuhfe-i Âmidî* de 17. yüzyılın ikinci yarısında Arapça-Türkçe şeklinde tanzim edilen manzum sözlük örneklerinden biridir. Hayatı hakkında biyografik kaynaklarda bilgi bulunmayan Âmidî mahlaslı bir şair tarafından 1088/1677-78 yılında kaleme alınan eser; mukaddime, beyit sayısı 9 ile 18 arasında değişen 21 kıt'alık sözlük ve hâtime bölümlerinden müteşekkildir. Mukaddime ve hâtime bölümleri de dâhil olmak üzere toplam beyit sayısı 307'dir. Eserde belli bir tertip hususiyeti gözlemlenmez 1000 civarında Arapça kelime veya ibarenin Türkçe karşılığına yer verilmiştir. Gerek şekil gerekse de muhteva itibarıyla türünün başarılı bir örneği olan eser, aynı türdeki eserler içinde orta hacimli bir sözlük görünümündedir. Bu çalışmada şimdilik bilinen tek yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi Koleksiyonu 181/3 numarada kayıtlı olan *Tuhfe-i Âmidî*'nin şekil ve muhteva özellikleri üzerinde birtakım değerlendirmelerde bulunulduktan sonra çeviri yazılı metnine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, 17. yüzyıl, manzum sözlük, Tuhfe-i Âmidî.

Abstract

Dictionaries, which are among the primary reference sources in foreign language teaching, have been indispensable educational materials in the Ottoman education system. During this period, many dictionaries in various forms and sizes were written, especially for the teaching of Arabic and Persian. One type of dictionary that gained significant popularity due to its assistance in memorizing words easily and retaining them in memory for a longer time is the rhymed dictionary. In previous studies, the existence of over eighty rhymed dictionaries has been identified. One of these, *Tuhfe-i Âmidî*, which forms the subject of this study, is an example of a rhymed Arabic-Turkish dictionary compiled in the second half of the 17th century. The author of the work, a poet with the pen name Âmidî, whose biography is not available in sources, wrote the work in 1088/1677-78. The work consists of a preface, 21 stanzas with line counts ranging from 9 to 18, and a conclusion section. Including the preface and conclusion, the total number of verses is 307. The work contains nearly 1000 Arabic words or phrases with their Turkish equivalents, without following a particular organizational pattern. The work, which is a successful example of its genre both in form and content, appears as a medium-sized dictionary compared to others of the same type. In this study, after some evaluations of the form and content features of *Tuhfe-i Âmidî*, the only known manuscript of which is registered under number 181/3 in the Reşid Efendi Collection of the Süleymaniye Library, a translation of the text is provided.

Keywords: Classical Turkish Literature, 17th Century, poetic dictionary, Tuhfe-i Âmidî.

Yunus Kaplan*
Mustafa Özkat**

Sorumlu Yazar Corresponding Author

* Prof. Dr.

Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Fen-
Edebiyat Fakültesi, Osmaniye/Türkiye
Elmek: yunuskaplan80@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2421-253X

** Doç. Dr.

Elmek: mustafaozkat@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6882-794X

Makale Geçmişi Article History

Geliş Tarihi: 11.12.2024

Kabul Tarihi: 19.12.2024

E-yayın Tarihi: 31.12.2024

Atıf/Citation:

Kaplan, Y. & Özkat, M. (2024). 17. Yüzyılda Kaleme Alınmış Arapça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfe-i Âmidî. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (35), s. 74-113.

Giriş

Sözlükler, canlı varlık olan bir dilin tarih boyunca sahip olduğu kelime hazinesinin muhafazasında ve bu dildeki kelimelerin tarihî seyir içinde geçirmiş olduğu değişimleri kayıt altına almaları bakımından oldukça önemli dil malzemeleridir. Genellikle farklı milletlere mensup fertlere kaynak dili öğretme amacıyla yazılan bu eserler, sadece dil öğreniminde başucu kaynağı olan bir eğitim aracı değil aynı zamanda yazılmış oldukları dilleri konuşan milletlerin sahip olduğu maddi ve manevi kültürel birikimleri yansıtan önemli yazılı vesikalar arasında yer alır. Yüzyıllar boyunca tarih sahnesinde göstermiş oldukları başarılarla kendinden söz ettirmiş köklü ve kadim milletlerin zengin edebî birikimleri içinde bu türden yazılmış sayısız eserlere tesadüf edilmektedir (Kaplan, 2020: 42).

İnsanlık tarihinin köklü ve kadim milletleri arasında yer alan ve tarih boyunca sayısız devletler kurarak dünya siyaset tarihinde ihtişamlı bir yere sahip milletlerden biri olan Türkler, İslamiyet'in kabulüyle birlikte İslam medeniyet havzasına dâhil olmuş; önce bu medeniyetin önemli iştirakçilerinden olan Araplar ve Farslarla, daha sonraları ise özellikle Osmanlılar döneminde Batı'ya yapılan seferler neticesinde fethedilen yeni yerlerin topluluklarıyla yakın münasebetler kurmuştur. Bu münasebetler zamanla karşı tarafın dilini öğrenme ihtiyacını ortaya çıkarmış, bu ihtiyaç da dil öğretiminin vazgeçilmez malzemelerinden biri olan sözlüklerin yazımını elzem hâle getirmiştir (Kaplan, 2022: 487).

Tarihî seyir içinde Osmanlı kültür havzasında hitap ettikleri kitlelerin özellikleri doğrultusunda dil öğretiminde oluşan ihtiyaçları karşılamak amacıyla farklı şekil ve muhtevada, dillerinden en az biri Türkçe olan birçok sözlük kaleme alınmıştır. Kahir ekseri mensur olan sözlükler yanında vezin, kafiye ve nazım şeklinin yapısal özelliklerinin ahenge olan katkısıyla çok daha kısa sürede öğrenilip hafızada kalıcı olma vasıflarını haiz olan manzum sözlükler de tanzim edilmiştir (Kaplan, 2024, s. 353).

Daha çok ilim adamları ve şairler tarafından kaleme alınan manzum sözlüklerde yer alan kelimelerin feshate ve belagate uygun olmasına özen gösterilmiş; bununla düzgün konuşma ve maksadı güzel ifade etme melekesinin kazandırılması, konuşma ve yazıda akıcılığın sağlanması düşüncesi birinci öncelik olarak göz önünde bulundurulmuştur. Manzum sözlük yazarları, eserlerinin aruzu iyi bilen kişilerce vezin üzere okutulup ezberletilmesine ısrarla vurgu yapmışlardır. Manzum sözlüklerin yazımı "fenn-i hatîr" olarak görülse de bu tarz sözlükler okuyanlar ve okutanlarca "hacmi küçük, faydası çok ve ezberi kolay" eserler olarak nitelendirilmiştir (Öz, 2016: 53).

Dil öğrenmenin süresini kısaltmak, dil öğretimini kolaylaştırmak ve yabancı dilin kelimelerini karşılıklarıyla birlikte ezberletmek gibi amaçlarla kaleme alınmış olan manzum sözlükler, klasik dil öğretiminde bir ders kitabı olarak okunmuş ve okutulmuştur (Öz, 1996 s. 55). Bu eserler vesilesiyle talebelerin kelime bilgisi, ebced hesabı ve tarih düşürme, fiil çekimleri, sayılar, ay adları, yıl adları, kalıplaşmış ifadeler, tarihî şahsiyetler, mazmunlar, atasözleri, deyimler, kültüre ait kullanımlar, tercümeleriyle verilen cümleler aracılığıyla sentaks bilgisi, temel dil kuralları hatta dinî bilgilerle birlikte manzumede kullanılan bahirler ve veznin özellikleri, şiir bilgisi, taktî ile okuma, nazım şekilleri ve söz sanatları konularında temel bilgiler kazandırılarak erken yaşta şiir nosyonuna sahip olmaları da amaçlanmıştır (Doğan Averbek, 2018: 89).



17. Yüzyılda Kaleme Alınmış Arapça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfe-i Âmidî

Anadolu'da ilk örneklerinin Arapça-Farsça şeklinde tanzim edildiği manzum sözlük yazımı, zamanla bilhassa Osmanlı tebaasındaki toplulukların dilleri olmak üzere farklı dillerde çeşitlilik kazanmıştır. Ancak hem ilmî hem de edebî anlamda ortaya çıkan ihtiyaca istinaden bu türdeki eser yazımı daha çok el sine-i selâse tabiriyle ifade edilen Arapça, Farsça ve Türkçe dilleri üzerine Farsça-Türkçe, Arapça-Türkçe ve Arapça-Farsça-Türkçe olmak üzere üç şekilde yaygınlaşmıştır.

Şimdiye kadar yapılan çalışmalarda manzum sözlük türünde kaleme alınmış birçok eserin varlığı tespit edilerek gün yüzüne çıkarılmıştır. Yapılan araştırma ve incelemeler neticesinde her geçen gün bu eserlere yenileri eklenmektedir. Bugüne kadar üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamış olan ve bu çalışmanın da konusunu teşkil eden *Tuhfe-i Âmidî* adlı Arapça-Türkçe manzum sözlüğü değerlendirmeden önce bugüne kadar yayımlanmış Arapça-Türkçe manzum sözlükleri kısaca tanıtmakta yarar vardır.

1. Arapça-Türkçe Manzum Sözlükler

1.1. Lugat-ı Ferišteoğlu: Abdullatif İbn-i Melek (öl. 1418'den sonra) tarafından 1392 yılında kaleme alındığı tahmin edilen ve Osmanlı'da sıbyan mekteplerinde ders kitabı olarak da okutulan bu eser, Arapça-Türkçe şeklinde kaleme alınan manzum sözlüklerin ilkidir. İbn-i Melek'in torunu Abdurrahman'ın dil eğitimi ve Kur'an'ın daha iyi anlaşılması için kaleme alınan eserde, 1528 Arapça kelimenin Türkçe karşılığına yer verilmiştir (Muhtar, 1993: 21, 273).

1.2. Mahmûdiyye: Eserin müellifi ve telif tarihi hakkında elde kesin bir kayıt bulunmamaktadır. 957/1550-51 yılı veya öncesinde telif edildiği tahmin edilen eser, Ferišteoğlu Lugatî'ne naziredir. 447 beyitten müteşekkil bu manzum sözlükte, 2073 Arapça kelimeye 1573 Türkçe kelimeyle karşılık verilmiştir (Ölker, 2015: 31-33).

1.3. Islâh-ı Merkezî: Merkez-zâde Ahmed Efendi (öl. 1556) tarafından *Ferišteoğlu Lugatî*'ne nazire olarak kaleme alınmış eser, toplam 381 beyit olup beyit sayısı 15 ile 19 arasında değişen 22 kıt'adan müteşekkildir. Eserde 2650 civarında Arapça kelime veya ibarenin Türkçe karşılığına yer verilmiştir (Tanrıverdi, 2008: 47).

1.4. Lugat-ı Visâli: Visâli (öl. ?) mahlaslı bir şair tarafından 1574 yılında hurûf-ı heca tertibine göre tanzim edilmiş olup toplam 488 beyitten müteşekkildir. 1900 civarı Arapça kelimenin Türkçe karşılığı verilen bu manzum sözlük, bir mukaddime ve sözlük bölümünü oluşturan 40 kıt'adan oluşmaktadır (Kaplan, 2018: 59-60).

1.5. Cevâhirü'l-Kelimât: Şemsi Ahmed Paşa (öl. 1580) tarafından yazılan eserin tanzim tarihi belli değildir. 643 beyit tutarındaki eserde, Arapça kelimelere Türkçe karşılık olarak verilen 1467 madde başı kelime mevcuttur. Bu sayı, tekrarlarla birlikte 2000'i bulmaktadır (İnce, 2002: 179).

1.6. Teşrih-i Tıbâ': Cihâdî (öl. 1000/1591-92'den sonra) mahlaslı bir şair tarafından 1000/1591-92 yılında manzum ve mensur olmak üzere iki bölüm hâlinde yazılmış olan bu eser, 374 beyitten müteşekkildir. Manzum ve mensur her iki bölümde 1358 isim, 9 tamlama, 29 Arapça ibare, 1625 fiil ve 399 kısa fiil cümlesi olmak üzere toplam 3420 Arapça kelime, terkip ve cümleye Türkçe karşılık verilmiştir (Doğan, 2016: 18-21; Türkmen, 2023: 54).

1.7. Elfiyye: Tâlib (öl. 1000/1591-92'den sonra) mahlaslı bir şair tarafından 1000/1591-92 yılında kaleme alınan eser, 108 beyitlik bir mukaddime ve 47 kıt'alık sözlük bölümünden müteşekkildir. Hurûf-ı heca tertibi üzere eliften yâ harfine kadar alfabetik bir düzende tertip edilen sözlük bölümündeki kıt'alarla birlikte toplam beyit sayısı 718 olan eserde 2650 civarında Arapça kelime veya ibarenin Türkçe karşılığına yer verilmiştir (Kaplan, 2024: 354-57).

1.8. İlm-i Lugat: 16. yüzyıl âlim ve şairlerinden olan ve İmadî mahlasıyla da tanınan Veli b. Yusuf (öl. 1003/1594?) tarafından kaleme alınmıştır. Manzum-mensur bir mukaddime, asıl sözlük kısmı ve hatime bölümlerine sahiptir. Eserin asıl sözlük bölümü, eliften yâ harfine kadar alfabetik bir düzene sahip, 71 kıt'adan oluşmaktadır. 5 ile 14 arasında değişen beyit sayılarına sahip bu kıt'alardaki toplam beyit sayısı 618'dir. Eserde toplam 2339 Arapça kelimenin anlamına yer verilmiştir (Uluocak & Eroğlu, 2024: 9-24).

1.9. Sükker-i Sâfi: Abdulcelîl bin Yûsuf (öl. 1018/1609-10'dan sonra) tarafından 1018/1609-10 yılında nazmedilen eserin şimdiye kadar herhangi bir nüshasına ulaşılamamıştır. Arapça-Türkçe bu manzum sözlüğün varlığı, nâzımın aynı esere yazmış olduğu *Eş-Şerhü'l-Mustaffî Fî Fethi Sükkeri's-Sâfi* adlı şerhten anlaşılmaktadır (Yazar, 2024).

1.10. Seb'atü Ebhur: Abdulcelîl bin Yûsuf (öl. 1018/1609-10'dan sonra) tarafından 1026/1617 yılından önceki bir tarihte kaleme alınmıştır. 51 beyitlik bir mukaddime ile beyit sayısı 6 ile 19 beyit arasında değişen 22 kıt'adan oluşmaktadır. Eserin toplam beyit sayısı 237'dir. Müellif mukaddimedede eserinde hayvanların isim, künye ve lakaplarını ele aldığını belirtse de sayıları az da olsa eşya ve bitki isimleri, soyut kavramlar, tanınmış kişiler ile deyim ve fiillere de yer verilmiştir (Fidan, 2023: 35-39).

1.11. Tuhfe-i Feyzî:¹ Üsküdarlı Mustafa b. Ömer b. Şeyh Mehmed (öl. 1093/1682) tarafından 1041/1631 tarihinde kaleme alınan eser IV. Murad'a (salt. 1623-1640) ithaf edilmiştir. Müellif, eserde ismi dışında Feyzî mahlasını da kullanmıştır. 11 kıt'a ve 187 beyitten oluşan eserde 810 Arapça kelimenin Türkçe karşılığına yer verilmiştir (Ekici ve Güneş, 2023: 44-46; Sinan Nizam, 2024).

1.12. Tuhfe-i Fedâî: Mehmed Fedâî (öl. 1654) tarafından 1634 yılında *Tuhfe-i Şâhidî*'ye nazire olarak kaleme alınmıştır. 401 beyit olan eserde, 1211 Arapça kelimenin Türkçe karşılığı verilmiştir (Yakar, 2007: 1019).

1.13. İsbâh: Kerîmî (öl. ?) mahlaslı bir şair tarafından kaleme alınan eserin telif tarihi belli değildir. Ancak 1044 Ramazan (1635 Şubat/Mart) tarihli ferağ kaydına istinaden bu tarih veya öncesinde telif edildiği düşünülmektedir. Arapça mensur bir mukaddimeyle başlayan İsbâh, beyit sayısı 4 ile 80 arasında farklılık gösteren ve hurûf-ı heca tertibi üzere nazmedilen 38 kıt'adan müteşekkil olup toplam beyit sayısı, 572'dir. Eserde 1800 civarı Arapça kelime veya ibarenin Türkçe karşılığı verilmiştir (Kaplan, 2022: 724-26).

¹ Şimdilik eldeki tek nüshasına göre müellif eser ismini zikretmemiştir. Eserin ismi, manzum sözlük geleneğinde tanzim edilen eserlerdeki yaygın isimlendirmelere istinaden tarafımızca tayin edilmiştir.



17. Yüzyılda Kaleme Alınmış Arapça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfe-i Âmidî

1.14. Nazmu'l-Le'âl: Şeyh Ahmed (öl. 1641'den sonra) tarafından 1641 yılında tanzim edilmiştir. Toplam 664 beyit olan eserde, 3000'den fazla Arapça kelimenin Türkçe karşılığı verilmiştir (Gülhan, 2010: 209-10).

1.15. Müfidü'l-Müstefidîn: Tertip özelliği bakımından *Tuhfe-i Şâhidî*'ye benzeyen eser, 1643 tarihinde telif edilmiş olup müellifi belli değildir. Girişte 30 beyitlik bir mesnevi, 30 kıt'a ve sonda da 109 beyitlik bir mesnevi vardır. Metin kısmı 354 beyit olup yaklaşık 1500 Arapça kelimeye Türkçe karşılıklar verilmiştir (Eliaçık, 2013: 84).

1.16. Sübha-i Sıbyân: 1063/1652-53 yılında telif edilen eserin müellifinin ismi yazma nüshalarda belli değildir. Matbu nüshalarda ise Mehmed b. Ahmed er-Rûmî, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Ahmed er-Rûmî ve Er-Rûmî Bosnavî Ebu'l-Fazl Muhammed Ahmed gibi farklı şekillerde verilmektedir. Eser, 460 beyit civarındadır (Kılıç, 2006: 69-70).

1.17. Nazmü'l-Ferâ'id: Abdulmezîd-zâde Hâfız Efendi (öl. ?) tarafından 1697-98 yılında yazılmıştır. 826 beyitten müteşekkil olan eserde, 3273 Arapça kelimenin 2331 Türkçe kelimeyle karşılığı verilmiştir (Yakar 2009: 998-1001).

1.18. Resm-i Âlî: 1177/1763 yılında Şerîfzâde Âlî (öl. ?) tarafından kaleme alınmıştır. Eser mukaddime, sözlük ve hatime bölümlerinden oluşmaktadır. Toplam 498 beyte sahip olan eserin sözlük kısmını oluşturan 28 kıt'ada 1790 civarında Arapça kelimenin Türkçe karşılığı verilmiştir (Doğan, 2024: 439-442).

1.19. Şehdü Elfâz: Bozoklu Şâkir Osman tarafından (öl. 1817) 1204/1789-90 yılında yazılmıştır. 309 beyit tutarındaki eserde, 1001 Arapça kelimeye 899 adet Türkçe kelimeyle karşılık verilmiştir (Özkan, 2013: 441-42).

1.20. Tuhfe-i Âsım: Mütercim Asım Efendi (öl. 1819) tarafından 1213/1798 yılında yazılmıştır. 1250 beyitten oluşan eserde 3402 Arapça kelimenin 3249 kelimeyle Türkçe karşılığı verilmiştir (Tiryakiol, 2013: 15-18).

1.21. Nuhbe-i Vehbî: Sümbülzâde Vehbî (öl. 1809) tarafından 1214/1799 yılında kaleme alınmıştır. 1948 beyitten müteşekkil olan eserde 3800 Arapça kelimenin Türkçe karşılığının yanında 550 tabir ve deyim anamları verilmiştir (Yurtseven, 2003: 29).

1.22. Tuhfe-i Hâcibî: Muhlis Halil Bey tarafından kaleme alınmıştır. Eldeki nüshasının 1223/1808 yılında istinsah edildiği dikkate alındığında bu tarihte veya öncesinde nazmedildiği anlaşılmaktadır. 13 beyitlik mukaddimededen sonra 122 beyitlik sözlük kısmından oluşan eser, mesnevi nazım şekliyle yazılmış olup Arapça 516 kelimenin Türkçe karşılığını ihtiva etmektedir (Uz, 2019: 4091-92).

1.23. Lugat-ı Yûsuf: Yahyâ Efendi tarafından 1241/1826 yılında yazılmıştır. 114 beyitten müteşekkildir. Eserde, 500 civarı Arapça kelimenin Türkçe karşılığı verilmiştir (Ceviz & Gündüzöz, 2006: 213-16).

1.24. Tuhfe-i Fevzî: Edirne Müftüsü Fevzî Efendi'nin (öl. 1900) kaleme aldığı eser, 1048 beyittir. Eserde 3200 civarında Arapça kelime/kelime grubunun Türkçe karşılığı verilmiştir (Boran, 2016: 88-91).

1.25. Rûhu'l-Edeb: Hayâtizâde Şeref Halil'in (öl. 1267/1850-51) Sümbülzâde Vehbî'nin *Nuhbe-i Vehbî*'sini örnek alarak yazdığı bu manzum sözlük, 1252 beyitten

oluşmaktadır. Eser, *Nuhbe-i Vehbî*'de olduğu gibi tek bir mesnevi biçiminde yazılmamış, tasnif edilen konu girişlerinin yapıldığı kıtalar üzerinden sıralanmıştır. Konu girişlerinin yapıldığı kıta sayısı, 26'dır. Bu kıtalar elif harfinden şın harfine kadar 13 harf ile yazılmıştır. Eserin sözlük kısmında 56 manzum parça bulunmakta, mukaddime ve sebep-i tahrîr kısımları ile birlikte bu sayı 58'i bulmaktadır (Kılıçarslan, 2021).

1.26. Türkî vü Tâzî: İbn-i Kalender (öl. ?) tarafından 17. yüzyıl veya öncesinde telif edildiği düşünülen eser, mensur bir mukaddime ve 19 kıt'adan müteşekkil olup toplam 235 beyittir. Eserde, 1070 civarında kelime ve ibarenin Türkçe karşılığı verilmiştir (Öztürk & Jaradat, 2021: 1100-05; Sinan Nizam, 2023: 173).

1.27. Bülğatü's-Sıbyân: Müellifi ve telif tarihi meçhul olan eser, bir mukaddime ve sözlük bölümünü oluşturan 18 kıt'adan müteşekkildir. Mukaddime bölümü ve takti beyitleriyle birlikte eserdeki toplam beyit sayısı 250'dir. Eserde, 1100 civarı Arapça kelimenin Türkçe karşılığına yer verilmiştir (Kaplan, 2020: 46-47).

1.28. Müellifi Meçhul Manzum Sözlük: Eserin müellifi ve telif tarihi meçhuldür. Ancak eserin şimdilik tek nüshasının içinde bulunduğu mecmuanın 1097/1685 olan tertip yılı göz önünde bulundurulduğunda XVII. yüzyıl veya öncesinde yazıldığı anlaşılmaktadır. Sözlük, 5 kıt'adan müteşekkil olup toplam 45 beyittir. Eserde 203 Türkçe kelimenin Arapça karşılığına yer verilmiştir (Kuybu Durmaz & Öztürk, 2022: 443-44).

17. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alınan ve bu çalışmanın mihverini oluşturan *Tuhfe-i Âmidî* de Arapça-Türkçe şeklinde tanzim edilen bu manzum sözlük zincirinin yeni bir halkasını teşkil etmektedir.

2. Tuhfe-i Âmidî

Ali Emîrî Efendi'nin (öl. 1924) kaleme aldığı *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid* adlı eser dışında, biyografik ve bibliyografik kaynaklarda *Tuhfe-i Âmidî* hakkında herhangi bir bilgiye tesadüf edilememektedir. Şimdilik eldeki tek yazma nüshası, Süleymaniye Kütüphanesinde Reşid Efendi Koleksiyonu 181 numarada kayıtlı mecmuanın (vr. 174^b-183^a) sayfalarında *Manzum Lugat* ismiyle kayıtlıdır. Eser her ne kadar kataloğa bu isimle kaydedilmiş olsa da müellif eser ismine yönelik ne mukaddime ne de hatime bölümlerinde herhangi bir bilgiye yer vermiştir. Eserin ismi, manzum sözlük geleneğinde tanzim edilen eserlerdeki yaygın isimlendirme temayülüne istinaden tarafımızca tayin edilmiştir.

Ali Emîrî Efendi, *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*'de eseri gördüğünü söyleyerek matla beyti ve bazı mısraları örnek olarak aktarmıştır. Verilen bu örneklerin eldeki nüshayla bazı farklılıklar göstermesi, eserin şu an için meçhul olan farklı bir nüshasının daha olduğunu göstermektedir.

2.1. Müellifi ve Telif Tarihi

Müellif eserinde mukaddime ve hatime bölümlerinde olmak üzere üç yerde zikrettiği mahlası dışında biyografisine ışık tutacak herhangi bir bilgiye yer vermemiştir.



17. Yüzyılda Kaleme Alınmış Arapça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfe-i Âmidî

Böyle diyer ‘abd-i fakîr ü haķîr
Âmidî-i râcî-i ‘afv-ı keşîr (Muk. 18)

Çünkü bildün sen hisâb-ı ebcedi
Terceme temm didi târih Âmidî

Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilât
Âmidî nazmuñ senüñ âb-ı hayât (Hâtıme b. 5, 7)

Tezkirelerde Âmidî mahlasına sahip herhangi bir şair ismiyle karşılaşılmamaktadır. Şair ve eseri hakkında malumat veren ilk kaynak, Ali Emîrî Efendî'nin (öl. 23 Ocak 1924) 1327/1911-12 yılında yalnızca ilk cildini yayınladığı *Tezkîre-i Şuarâ-yı Âmid* adlı eseridir.² Muahhar kaynakların tamamında da Ali Emîrî Efendî'nin verdiği bu bilgiler tekrarlanmıştır.

Ali Emîrî'nin Âmidî hakkında naklettiği ve oldukça muhtasar olan bilgiler, çalışmamızın konusu olan *Tuhfe-i Âmidî*'den hareketle yapmış olduğu çıkarımlardan ibarettir. Ali Emîrî, şair hakkında “Tezkireleriñ hiçbirinde ism ü resmi muharrer değildir. Manzûm bir lugat kitâbı manzûrumuz olmuştur. Şu *Lugat-nâme*'siyle isbât-ı vücûd etmeseydi dünyâya gelmemiş gibi ricâl-i mensiyyeden olacaktı. Şehrimize mensûb bir zât olduğunu ittihaz eylediği ‘Âmidî’ mahlası irâ’e ediyor. *Lugat-nâme*'sini merhûm Feriştêzâde’niñ kitâbından tercüme sûretiyle silk-i belâğate keşide etmiştir. Kitâb-ı mezkûreden matla’ beyti ile ba’zı mısra’ları tahrîr olundu.” dedikten sonra *Tuhfe-i Âmidî*'nin matla’ beytiyle eserden seçilmiş 13 mısraı örnek olarak kaydetmiştir (Kadıoğlu, 2018: 66).

Bu bilgilere göre şairin doğum ve ölüm tarihi belli değildir. Âmidî mahlasını seçmiş olmasından hareketle Diyarbakırlı olduğu tahmin edilen şairin, elimizdeki tek eseri vesilesiyle varlığından haberdar olunabilmektedir. Ondan bize yâdigâr olarak kalan Arapça-Türkçe manzum sözlüğün telif tarihi olan 1088/1677-78 yılı, şairin 17. yüzyılın ikinci yarısında hayatta olduğunu göstermektedir.

Yapılan taramalar neticesinde hem tezkirelerde hayatı hakkında bilgi verilmemiş olması hem de taranan şiir mecmualarında Âmidî mahlaslı bir şiire rastlanılmamış olması, bir şair olarak şöhretinin yaygınlık kazanmadığını göstermektedir. Ayrıca manzum sözlüğünün de tek nüsha oluşu, bu eserin de yeterince tanınmadığının bir işareti olarak görülebilir.

Âmidî eserin ebced hesabıyla ilgili bilgi verdiği hatime bölümünün bir beytinde telif tarihini de belirtmiştir:

Çünkü bildiñ sen hisâb-ı ebcedi
Terceme tem didi târih Âmidî (Hâtıme b. 5)

Şairin yukarıdaki beyitteki “*Terceme tem*” (ترجمه تم) ifadesinin ebced değeri olan 1088/1677-78 yılı eserin telif tarihidir.

² Diyarbakır’da yetişen 217 şairin biyografisini içeren ve üç cilt olarak tasarlanan *Tezkîre-i Şu‘arâ-yı Âmid*'in bu birinci cildinde şair adları alfabetik olarak sıralanmış olup “elif” harfinden “zâ” harfine kadar olan 73 şaire yer verilmiştir.

2.2. Şekil ve Muhteva Özellikleri

Arapça-Türkçe manzum bir sözlük olan *Tuhfe-i Âmidî*, 32 beyitlik bir mukaddime, beyit sayısı 9 ile 18 arasında değişen 21 kıt'alık sözlük ve 8 beyitlik hâtıme bölümlerinden müteşekkildir. Mesnevi nazım şekline sahip olan mukaddime ve hâtıme bölümleri de dahil olmak üzere toplam beyit sayısı 307'dir.

Âmidî besmeyleyle başlayan mukaddime bölümünde Allah'a hamd ettikten sonra, Allah'ın kendi zatını bildirmek için insanoğlunu yaratarak konuşma kabiliyetini bahşedip binlerce farklı lisana sahip kılmış ve bu lisanlar arasından Arapçayı seçmiştir. Akabinde Hz. Peygamber'in de bu lisanı kullanmış olmasına dikkate çeken şair, ona salat ve selamda bulduktan sonra sebep-i telif kabilinden eseri yazma amacını açıklamıştır. Sabahladığı bir gece aklına çocukların zihnine nakşetmek amacıyla Arapçadan Türkçeye tercüme yoluyla kelime anlamlarının verildiği manzum sözlük yazmak gelmiştir. Her kıt'a sonundaki beyitlerden birinde Türkçe mısraların Arapça karşılığını verdiğini, diğer beyitte ise kıt'ada kullanılan aruz bahrini verip nasihatle bulunduğunu söylemiştir. Maksadının hüner göstermek olmayıp insanlara faydalı olmak olduğunu söyleyen Âmidî; Allah'tan mağfiret, okuyanlardan ise Fatıha talep ederek mukaddime bölümünü bitirir.

Tuhfe-i Âmidî'nin sözlük bölümü, herhangi bir tertip hususiyetinin gözetilmediği ve beyit sayısı 9 ile 18 arasında değişen 21 kıt'adan müteşekkildir. Kıt'alardaki beyit sayılarının toplamı 267'dir.

Kıt'a sonlarında, söz konusu kıt'aların tanziminde kullanılan bahir ve kalıpların bilinip bu vezin üzere kolayca ezberlenmesi amacıyla aynı vezinde bir ya da iki takti beyti yazılması manzum sözlüklerde karşılaşılan çok yaygın bir usuldür. Söz konusu beyitlerde bahrin adı söylenir ve veznin tef'ileleri yazılır. Bir beyitlik takti beyitlerinde veznin tef'ilelerine ilk mısradan, iki beyit olanlarda ise üçüncü mısradan yer verilir (Öz, 2016: 65).

Âmidî de eserindeki 21 kıt'anın hepsinde ikişer beyitlik takti beyitlerine yer vermiştir. Bu beyitlerin ilkinde, mısraların biri Arapça cümle kalıpları diğer mısralar ise bu Arapça cümlelerin Türkçe karşılığı olacak şekilde tanzim edilmiştir. İkinci beyitlerin ise ilk mısralarında, kıt'alarda kullanılan vezin kalıpları verilirken; ikinci mısralarda ise manzum sözlüklerde karşılaşılan yaygın teamüle uygun bir şekilde "lugat okumanın ve edebî önemi, ilimle amel etme, şeytan ve nefse uymama, kanaat ve sabretme, cahillerden uzak durma, yalan söylememe, israf etmeme, tevazu, dünya nimetlerinin faniliği, açgözlülüğün sakınma, ilim için gayret etme, dünya gamına üzülmemeye, dünyanın vefasızlığı, takvanın önemi" ile "rızk derdi çekmeme" gibi ahlakî ve didaktik düşüncelere yer verilmiştir:

*În irâdet tenşirah şadrek ahî fağra' kitâb
Gönlün açılsun dir iseñ kardaşum Qur'an oğu*

*Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât
'İlme 'âmil ol ki yarın yakmaya seni şamu* (Kıt. 11/14-15)

*Fânîdür dünyâ benüm cânum vatanda ol gârîb
Kün gârîben fî'l-vağan yâ şâhibî ve'd-dünyâ fân*



17. Yüzyılda Kaleme Alınmış Arapça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfe-i Âmidî

Fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilât

Rızık için ğam yime kim bulur seni rûzî olan (Kıt. 18/11-12)

Tuhfe-i Âmidî'nin mukaddime, sözlük kısmını teşkil eden 21 kıt'a ve hâtime bölümü aruz vezninin remel, hezec, recez, mütekârib, muzârî' ve serî' olmak üzere 6 bahrine bağlı 8 farklı kalıbıyla tanzim edilmiştir. Müellif eser tanziminde kullandığı bahir isimlerini kıt'a başlıklarında zikretmiş, takti beyitlerinde ise kullanılan kalıpları okuyucuyla paylaşmıştır. Eserdeki söz konusu bahir ve kalıpların dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Bahir	Kalıp	Kıt'a Numarası
Remel	<i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilün</i>	3, 5, 9, 11, 13, 18, 19, 21
	<i>fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilât</i>	1, 14, 15, 17, 20, Hâtime
Hezec	<i>mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ûlün</i>	10, 16
	<i>mefâ'ilün fe'ûlün mefâ'ilün fe'ûlün</i>	6
Recez	<i>müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün</i>	4
Mütekârib	<i>fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün</i>	7, 12
Muzârî'	<i>mef'ûlü fâ' ilâtün mef'ûlü fâ' ilâtün</i>	8
Serî'	<i>müfte'ilün müfte'ilün fâ' ilün</i>	Mukaddime, 2

Eserde vezin tatbikinde bütün manzum sözlüklerde görüldüğü üzere imâle, zihaf, med ve vasl gibi birtakım aruz tasarrufları göze çarpmaktadır. Bu tasarruflar içinde en sık karşılaşılanı imâle-i maksûre ve imâle-i memdûdedir. Bu iki aruz tasarrufuna en fazla Türkçe kelimelerde tesadüf edilmektedir. Örneğin aşağıdaki beyitlerin ilkinde imâle-i maksûre, ikincisinde ise imâle-i memdûde Türkçe kelimelerde yapılmıştır:

Deveci n'ola cemmâl boyacıya di şabbâğ

Faķîh okumuş oldu gözediciye veķķâf (Kıt. 6/2)

At hişân oldu vü kısrak feres

Daķı ģimâr eşege deve cemel (Kıt. 2/10)

Manzum metinlerde vazgeçilmez temel ahenk unsurlarından biri olan kafiye, aynı zamanda metinlerin daha çabuk ezberlenip hafızada kalıcı hâle gelmesinde de önemli bir role sahiptir. Diğer manzum sözlük müellifleri gibi *Âmidî* de eserinde kafiye-den azami seviyede istifade etme yoluna gitmiştir. Nitekim mesnevi nazım şekliyle yazılan ve bütün beyitleri kendi içinde kafiyeli olan mukaddime ve hâtime bölümleriyle birlikte sözlük kısmını oluşturan 21 kıt'anın hepsi kafiyelidir. Sözlük kısmındaki kıt'alardan 12'si (4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 14, 18, 19, 20 ve 21. kıt'a) mürdef, 8'i (1, 2, 3, 11, 12, 15, 16 ve 17. kıt'a) mücerred ve 1'i (13. kıt'a) ise mukayyed kafiyelidir.

Tuhfe-i Âmidî'de 1000 civarında Arapça kelime veya ibarenin Türkçe karşılığına yer verilmiştir. Beyitlerde karşılıkları verilen kelime veya ibare sayısı 1 ile 8 arasında değişkenlik göstermektedir. Karşılıkları verilen bu kelimelerin tertibinde vezin ve kafiye icabı kaynak dil bakımından öncelik sırası gözetilmemiş, bazen Arapça bazen de Türkçe kelimelere öncelik verilmiştir:

*İzrab ne oldı urmağ **ahlak** tırâş itmek*
*Kurtulmuşa **muhallaş** konulmuşa di **mevzû**'* (Kıt. 8/3)

Ķānis** kazma dağı baltadur **nacağ
*Hem **za'if** oldı arığ **semîn** semüz* (Kıt. 14/4)

Tuhfe-i Âmidî, hem kıt'aların hem de beyitlerin tanziminde şekil yönünden olduğu kadar anlam münasebeti bakımından da belli bir tertip düzeninden mahrumdur. Her ne kadar bazı beyitlerde karşılığına yer verilen kelimelerin anlamca birbirleriyle olan münasebetleri bakımından tematik bir bütünlük sağlanmış olursa da bu durumu, kıt'aların ve eserin geneline teşmil etmek mümkün değildir. Bunda vezin ve kafiyenin belirleyici rolünü göz ardı etmemek gerekir. Anlamca tematik bütünlüğe sahip tenasüp münasebeti içinde olan birkaç beyit aşağıda gösterilmiştir:

*Arpa **sa'ir** tıbn şamandur 'ades*
*Mercümege di vü şoğandur **başal*** (Kıt. 2/3)

Şems** gündür hem **kamer** ay rîh yeldür gök **semâ
***Necm** yıldızdur velikin **ğaym** bulut zann gümân* (Kıt. 5/9)

Bazı beyitlerde ise anlam münasebetlerinden hareketle kelime öğretimini kolaylaştırmak için birbirinin zıddı olan kelimeler bir arada kullanılmıştır:

Kül oldı remād dağı kuma reml didiler
***Meyyit** ölidür **hayy** diridür 'abede tapmağ* (Kıt. 16/2)

Dıbs bekmezdür er[e]z oldı birinç meşlah 'abâ
*Ramğ dirler şoñ nefes öli vü diri **mât** u 'âş* (Kıt. 19/5)

Karşılıkları verilen kelimelerin mümkün olduğunca aynı mısra içinde bulunmasına gayret edilmiş olursa da bazı beyitlerde anlamın ikinci mısralara sarkıtıldığı da vakidir. Örneğin aşağıdaki beyitlerin ilkinde "alak" kelimesinin karşılığı olan "sülük", ikincisinde ise "aceb" kelimesinin karşılığı olan "begenmek" kelimesi ikinci mısra da verilmiştir:

*Hem **serefāna** didi yengeç 'alağ*
*Oldı sülük tenbele dirler **kesel*** (Kıt. 2/9)

*Imızganmağdur **nü'ās** oldı 'aceb*
*Di begenmek epsem olmağdur **hamül*** (Kıt. 20/4)



17. Yüzyılda Kaleme Alınmış Arapça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfe-i Âmidî

Âmidî, birçok manzum sözlük müellifi gibi bazı kelimelerin karşılıklarını verirken vezin ve kafiye icabı devrik yapı kullanımı veya tamlayan ile tamlananın yer değiştirmesi şeklinde birtakım tasarruflarda bulunmak zorunda kalmıştır:

*Hamel kuzıya dirler milâh oldı güzeller
H'ân şufredür ammâ bozan aqçeyi şarrâf* (Kıt. 6/5)

*İzticâ' yatmağ yanın mektûb yazılmışdur varağ
Reb' ivler katı şaru fağ' dur yâbis kıru* (Kıt. 11/7)

Kaynak dildeki bazı kelimelere hedef dilde karşılık bulmada zorluk çeken manzum sözlük müellifleri, yine kaynak dilden kelimeler kullanarak bu zorlukları aşmaya çalışmışlardır. Âmidî de Türkçe karşılık bulmakta zorluk çektiği Arapça bazı kelimelere karşılık olarak Arapça kelimeler kullanmıştır. Örneğin aşağıdaki beyitlerin ilkinde “mukavvem” kelimesine karşılık kullanılan “muhammen”, ikincisinde ise “cizye” kelimesine karşılık kullanılan “harâc” kelimeleri de Arapçadır:

*Seh[i]mdür atılan oğ sihâm oldı hışaş hem
Mukavvem ne muhammen iliñ ulusı eşrâf* (Kıt. 6/7)

*Dağı kamle bitdür ü bürgüş pire
Di zemmi naşârâ vü cizye harâc* (Kıt. 7/5)

Manzum sözlüklerin kelime kadrosunu ekseriyetle isim veya isim kökenli kelimeler teşkil eder. *Tuhfe-i Âmidî*'de karşılığı verilen 1000 civarında Arapça kelimenin de hemen hemen hepsi isimlerden müteşekkildir. Eserdeki kelime kadrosuna günlük hayatta temel ihtiyaç olarak kullanılan malzeme isimleri, beşeri münasebetlerin idamesinde iletişim vasıtası olarak ortaya çıkan kavramlar, çeşitli alanlara ait ıstılahi anlama sahip olan kelimeler ile sebze, meyve ve hayvan isimleri zenginlik kazandırmıştır. Bu meyanda aşağıdaki beyitler sırasıyla tıp terimlerini, meyve ve hayvan isimlerini havidir:

*Ağrıya veca' di vü ısıtma dağı hummâ
Dümmel çıban u kayh iriñ abraşa ibrâş* (Kıt. 10/6)

*Çavuna bitmiş u karpuzdur cebes
Kuru üzümdür zebîb yaşdur 'aneb* (Kıt. 1/3)

*Sülühfâdur toşbağa hem kırbaga
Zıfda' adur hem dağı keklük hacel* (Kıt. 2/8)

Sözlükte her ne kadar karşılığı verilen kelimelerin büyük çoğunluğu isim veya isim kökenli olsa da özellikle mastar hâlindeki fiillere de tesadüf edilmektedir:

*İzrab ne oldı urmağ ahlak tırâş itmek
Kurtulmuşa muhallaş konulmuşa di mevzû'* (Kıt. 8/3)

Zırğ oldı qasāvet hem iri oldı ru'ūnet
Cekişmege lecc dutmağa mesk nebz biraqmaq (Kıt. 16/8)

Âmidî, bazı beyitlerde aynı anlama sahip olan birkaç Arapça kelimeye karşılık olarak bir Türkçe kelime veya ibare kullanılmıştır. Örneğin aşağıdaki beyitlerde Arapça “zūnnâr” ve “sürre” kelimelerine karşılık olarak Türkçe “göbek”; yine Arapça “ârif” ve “âlim” kelimelerine karşılık olarak “bilici”; “tahîn” ve “kemâc” kelimelerine karşılık olarak ise “un” kelimesi kullanılmıştır:

Qarn boynuz raqabe gerdāndur kuşaq
Şedd ü zūnnâr sürre nedür di göbek (Kıt. 17/9)

‘Ârif ile ‘âlime bilici di
Yazıcı kâtib durur işdür ‘amel (Kıt. 2/14)

Kebâb olsa pişmiş di meşvâ aña
Hâş una ne dirler tahîn ü kemâc (Kıt. 7/11)

Eserde sayısı az olmakla birlikte bazı kelimelerin çoğul hâlleri de zikredilmiştir:

‘Ankebūt oldı örümcek qara böcek hanfese
Hem ‘urūq oldı tamarlar siñirler old’ ‘aşâb (Kıt. 21/4)

Lü ’lü’ incü fizza gümüş altuna dirler zehab
Dağı boncuqdur haraz cem’an küçüklerdür şığār (Kıt. 9/2)

Manzum sözlüklerin tanzim amaçlarından biri de basit cümle yapılarıyla konuşma öğretimine yardımcı olmaktır. Bu tür eserlerde her ne kadar karşılığı verilen ibarelerin hemen hemen hepsi kelimelerden oluşsa da yer yer kısa cümle şeklindeki ibarelerin karşılığına da yer verilmiştir. *Tuhfe-i Âmidî*’de de kıt’a sonlarında Arapça cümle yapıları ve bunların Türkçe anlamlarından oluşan takti beyitleri dışında, kısa cümleler veya kelime grubu şeklinde bazı ibare ve karşılıklarına yer verildiği olmuştur:

İş hâlek tayyib nedür hâlün eyü hoşça mısın
Sellema’llâh şağ ol ey yüzi ay vechü’l-kamer (Kıt. 3/5)

Hevâ olsa bulutlu dinür yevm-i muğayyem
Yağar ise eger ince dirler aña nefnâf (Kıt. 6/8)

Bir beyitte Arapça kelimenin (libâs) karşılığı olarak Acemce vurgusuyla birlikte Farsça karşılığı (şâlvâr) verilmiştir:

Rekb oldı kârbân dirler aña hem qâfile
Diz donı oldı libâs dirler ‘Acemce şâlvâr (Kıt. 9/7)

Manzum sözlükler hem bir edebî eser hem gramer kitabı hem de bir sözlük hüviyetine sahip olmaları itibarıyla tanzim edildikleri dönemlerde dil öğretimine yardımcı olmak dışında ihtiva ettikleri zengin dil malzemeleriyle de oldukça önemli edebî türlerdendir. Yazıldıkları dönemlerde dilde canlılığını muhafaza eden ancak



17. Yüzyılda Kaleme Alınmış Arapça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfe-i Âmidî

zaman içinde çeşitli sebeplerle güncelliğini kaybederek kullanımdan düşmüş bazı arkaik kelimeleri ihtiva etmeleri, manzum sözlüklerin bünyelerinde barındırdıkları dil malzemeleri arasında yer alır. *Tuhfe-i Âmidî* de tanzim edildiği dönemin dil özelliklerini yansıtan bu kabilden birtakım kelimeleri bünyesinde barındırmaktadır. “Arık (Kıt. 14/4), assı (Kıt. 18/4), bezek (Kıt. 9/3), bukağı (Kıt. 18/5), çimmek (Kıt. 10/1), çükündür (Kıt. 16/10), degirmi (Kıt. 8/2), etmek (Kıt. 1/2), güyegü (Kıt. 20/7), ıku (Kıt. 20/9), ımızganmak (Kıt. 20/4), ırlamak (Kıt. 15/10), kakıtmak (Kıt. 6/13), karañu (Kıt. 15/4), katı (Kıt. 11/7), koçmak (Kıt. 20/6), koduk (Kıt. 4/6), kovculamak (Kıt. 16/5), savuk (Kıt. 11/1), sımak (Kıt. 19/7), sin (Kıt. 3/8), tamu (Kıt. 11/15), tolunmak (Kıt. 16/7), tuman (Kıt. 16/3), tütü (Kıt. 4/6), ügürtlemek (Kıt. 21/6), yaldamak (Kıt. 19/4), yarlıgamak (Muk. 30)” ve “yıyılagaç (Kıt. 20/9)” eserde mevcut olan arkaik kelimelerdir.

3. Nüsha Tavsifi

Tuhfe-i Âmidî nin şimdilik bilinen tek yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Reşid Efendi Koleksiyonu 181 numaralı mecmuanın (174^b-183^a) sayfalarında *Manzum Luğat* ismiyle kayıtlıdır. 194x109 (142x53) mm ölçülerinde ve her sayfadaki satır sayısının 19 olduğu mecmuada, abadî kâğıt üzerine talik hatla kaydedilmiş üç eser bulunmaktadır. Mecmuadaki eserlerin ilki, Sultan IV. Mehmed devri (sal. 8 Ağustos 1648 / 8 Kasım 1687) mütercimlerinden Seyyid Muhammed Halîm’e (öl. 1667’den sonra) ait *Netîcetü’l-Vikâye* adlı mensur *Vikâye* tercümesi (vr. 1^b-135^a); ikincisi akâid ve kelâm konularıyla ilgili *Tercüme-i Ferâiz-i Sirâciye* adlı mensur eser (139^b-172^b); üçüncüsü ise *Tuhfe-i Âmidî* dir. Eserlerin sahip oldukları yazı karakterleri ve kullanılan mürekkep üç eserin de aynı müstensih’in kaleminden çıktığını göstermektedir. İlk eserin sonundaki ferağ kaydına göre mecmua, 2 Receb 1108 / 25 Ocak 1697 tarihinde Bulgaristan’ın Sofya iline bağlı İzlâdî kasabasında Ali el-Kâdı tarafından istinsah edilmiştir.

İstinsah tarihi Muharrem 1095 / Aralık-Ocak 1683-84 olan *Tuhfe-i Âmidî*; 19 satır, çift sütun ve talik hatlıdır. Başlıklar ve kıt’alarda kullanılan vezinlerin verildiği mısra’lar kırmızı mürekkeplelidir.

Ali Emîrî Efendi, Âmidî hakkında bilgi verirken eseri gördüğünü söyleyerek matla beytini ve bazı mısraları örnek olarak vermiştir. Verilen bu örnekler eldeki nüshayla karşılaştırılmış ve bazı farklılıkların olduğu tespit edilmiştir. Bu nüsha farklılıkları, eserin şu an için meçhul olan farklı bir nüshasının daha olduğunu göstermektedir.

5. Çeviri Yazılı Metin

[Tuhfe-i Âmidî]

[174b]

1. Bismi’llâhi’r-raḥmâni’r-raḥîm
A^ç zam-ı esmâ[’]-i ‘ Alîm ü Ḥakîm
2. Ḥamd ol Allâh’a ki oldur Şekûr
Kün diyicek buldı bu meknûn zühûr



3. H̄azret-i Allāh u ‘amīmü’l-kerem
H̄ālīk-ı intāk-ı luğat u kilem
4. Z̄ātını bildirmek için ‘āleme
H̄alk idüben virdi şeref ādeme
5. Müjde hezār eyleyüben ‘ālemi
Bunca ‘avālimde berī ādemi
6. Her birini bir dil ile zeyn idüp
Sübha ile vaḥdetine ‘ayn idüp
7. ‘Ālem-i kübrā idüben ādemi
Kıldı müsahḥar aña hep ‘ālemi
8. Līk benī ādemi ḥāş eyledi
Nuṭḥ ile teşrīf-i ḥavāş eyledi
9. Ādeme de virdi niçe biñ lisān
Biri ‘Arab bākī’ Acem bī-beyān
10. H̄aşrı ne mümkin ki bu bir kenzdür
Z̄ātını işbāta bu bir remzdür
11. Nuṭḥ ile teşrīf idicek ādemi
Vaḥdetine virdi şehādet demi
12. Daḥı o nuṭḥ içre zebān-ı ‘azīz
İtdi lisān-ı ‘Arabīyi temīz
13. Şāh-ı rüsül ḥātime-i enbiyā
Şāḥib-i levlāk ḥabīb-i H̄udā
14. Olduğı-çün eşref[i] hep kâ’ināt
Nuṭḥı daḥı oldı şerīfū’l-luğāt
15. Şalli ilāhī ve sellim ‘aleyh
Mā ṭala’at şemsü ve ḡābet ledeyh³
16. Daḥı anuñ āline aşḥābına
Hem daḥı ezvācına etbā’ına

³ “Salat ve selam ona olsun. Onun nezdinde güneş ne doğmuş ne de batmıştır.”



17. Yüzyılda Kaleme Alınmış Arapça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfe-i Âmidî

[175a]

17. Ola şal'ât ile selâm u du'â
Efsaḥ-ı kavlı ile melâ'ü's-semâ
18. Böyle diyer 'abd-i fakîr ü ḥaḳîr
Âmidî-râcî-i 'afv-ı keşîr
19. Bir gice tenhâca iderdüm seḫer
Ḥâtıruma geldi benüm k'ey püser
20. Cem' idegör nazm ile birkaç luğat
K'ola selâsetde teḫbâyi'-perest
21. Tercüme ola 'Arabî Türkîye
Ṭâlib olan sükker ü ḳaymaḳ yiye
22. Oḳıyan eṭfâle şafâ-baḫş ola
Her luğatı ḫâtırına naḳş ola
23. Hem daḫı bir ḳıṭ'a tamâm olıcaḳ
Derc ideyüm beytin anuñ iki şaḳ
24. Mısrâ'ımuñ birisi Türkî ola
Biri 'Arabîyle muḳâbil ola
25. Ehli bilür ḫayl'ce müşkil durur
Biri birisini tamâm bildürür
26. Baḫrini âḫirde beyân eyleyem
Nuşḫ-ı kelâm ile 'ayân eyleyem
27. Maḳşadum izḫâr-ı ma'ârif degül
Menfa'atü'n-nâs durur cüz'ü kü
28. Çünki buyurdı o Resül-i Ḥudâ
Nâsa ḫayırlu olana ḫoş-edâ
29. Ben de ümidüm ki ola ḫayr-ı nâs
Menfa'atü'n-nâs idüp iltimâs
30. Ola ki Ḥaḳ ide ümidüm ḳabül
Yarlıgaya cürmümi 'inde's-sü'ül



31. Hâk ide ol kimseye cennet naşîb
Baña kıla Fâtiha senden naşîb
32. Müfte' ilün müfte' ilün fâ' ilün
Bahr-ı seri' maṭvîyi ezber kılan

I

El-Ḳıṭ' atü'l-Ülâ Fi'r-Remeli'l-Mahzûf

1. Allâh adı Tañrı oldı hem Çalab
Di nebî peygambere mûcib sebeb
2. Hübz etmekdür şuya mâ lahm et
Fahm kömür şem' mum odun haṭab
[175b]
3. Kavuna biṭṭîḥ u karpuzdur cebes
Kuru üzümdür zebîb yaşdur 'aneb
4. Sûk bâzâr çârşû halkı ehl-i sûk
Dâr iv hânût dükkân baba eb
5. Ümm anadur daḥı kızkardaşa uḥt
Aḥ ne kardaş şoy şop oldı neseb
6. Şâş şarıkdur kulunsuva kavuḥ
Baş re'[i]s oldı utanmaḥdur edeb
7. Fem ağızdur şefe tuṭaḥ 'ayn göz
Daḥı hulkumdur boğaz hem dâne ḥab
8. Küçücek oğlan şabî vü koca şeyḥ
Mer'e 'avret binti kız yigide şeb⁴
9. Oldı tāḥûn ḥod degirmen kul 'ab[i]d
Hem ḥalâyıḥ câriye kaçmaḥ mereb
10. Bir iki üç vâhid ü işneyn şelâş
Erba'a vü ḥamse dört beş an-ḥaseb
11. Sitte vü seb'a şemân u tis' adur
Altı yedi sekkiz ü toḥuza heb
12. 'Āşir ü 'ısrîn şelâşin erba'in
On yigirmi otuz u kırḫ bî-ta' ab

⁴ şeb: şib N.



17. Yüzyılda Kaleme Alınmış Arapça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfe-i Âmidî

13. Dağı **hamsîn** elli oldu ey ağı
Altmışa **sittîn** dir cümle ' Arab
14. Yetmiş **seb'în semânîn** seksene
Dağı **tis'în** toksana ey bā-edeb
15. Hem **mi'e** yüz **elf** dağı biñ durur
Buña göre şay hisâb-ı muntehab
16. Söylemek oldu gümüş altun sükût
Kelimün min fizza sükût min zeheb
17. *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*
Sevdigüm okı luğat öğren edeb

II

El-Kıf' atü's-Şâniyye Fî Bahri's-Serî' el-Matvî

1. **Rûh** u **te'âl** ya' nî'ki var dağı gel
Olsa binâdan eşer oldu **talet**
 2. Hüş nedir **evlâ** duvardur **cidâr**
Düz **vatıy** dağıñ adıdur **cebel**
 3. Arpa **şa'îr tibn** şamandur 'ades
Mercümege di vü şoğandur **başal**
- [176a]
4. Buğdaya **hınța** dağı **bürr** oldu **kaḡ**
Delmeye⁵ dirler dağı hem sirke **hal**
 5. **Enf** burun **hadd** yañağ oldu **zeḡan**
Çeñeye dirler dağı **liḡye** şaḡal
 6. **Ricl** ayak **ka'b** topuk **faḡz** bud
Şadr göğüs **ketf** omuz [u] **yed** el
 7. Baldıra **sâḡ** dirsege **mirfaḡ** didi
Kür ' **amâ akra'** olan başı kel
 8. **Sülühfâ**dur tosbağa hem ḡurbağa
Ẓıfda'adur hem dağı keklik **ḡacel**

⁵ delmeye: dügemeye N.



9. Hem **sereṭāna** didi yengeç ‘**alak**
Oldı sülük tenbele dirler **kesel**
10. At **hiṣān** oldı vü kısrak **feres**
Dağı **hımār** eşege deve **cemel**
11. **Bahre** deñiz didi **semek** balığa
Milḥ nedür tuz u kaçırdu **bağal**
12. **Şüm** u **humş** şarmısak ile noḥud
Arz yire depe nedür didi **tel**
13. **Cısr** durur köpri kemer **kañtara**
Caşş kireç bala dimişler ‘**asel**
14. ‘**Ārif** ile ‘**ālime** bilici di
Yazıcı **kātib** durur işdür ‘**amel**
15. *Lestü erā ḥüsniḳe ‘inde’l-verā*
Sencileyin dünyede görmem güzel
16. *Müfte‘ilün müfte‘ilün fā‘ilün*
‘**Ālim** odur kim ola anda ‘**amel**

III

El-Ḳıṭ‘atü’s-Şāliṣe Fi’l-Baḥri’r-Remel

1. **Mil‘aka** oldı kaşık hem dağı **mu‘lāk**dur ciger
Dağı **sükrüce** çanak **kāse kadeḥ ḥüsran** zarar
 2. **Miknese** oldı süpürge süpüründidür **zibil**
Di **sifence** süngere ‘**unḳūd** salḳım yün **veber**
 3. Dağı topraḳdur **türāb fellāḥ** ekinci **zer‘** ekin
Hem naṭas **felcān** buzağı ‘**icldür** öküz **baḳar**
 4. Barışık **şulḥ** oldı hem karşımağa di **iḥtilāt**
Çekişen ādem **lecūc** dağı şaḳınmaḳdur **ḥazer**
 5. **İş ḥālek tayyib** nedür ḥālün eyü ḥoşça mısın
Sellema’llāh şağ ol ey yüzi ay **vechü’l-ḳamer**
- [176b]
6. **Liyye** koyun kıyruğıdur **kilye** böbrekdür veli
İç yağı **şahm** u poça ‘**uş‘uş** kiriş oldı **veter**



17. Yüzyılda Kaleme Alınmış Arapça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfe-i Âmidî

7. **Me'zine** oldu minâre **kubbe** künbet **vakt** ân
Hem ' **ariş** aşma ağacı yemişe dirler **semer**
8. **Hârş** ulaşmak **ferk** ovmak **kazh** arpacık şoğan
Ka'r dip hem **kafr** çöldür **kafr** sin **hemyân** kemer
9. Didiler **qazdir**⁶ qalaya qurşuna dağı **ruşâş**
Şufr tûç oldu qazanmaq **kesb** geçer yoldur **memer**
10. *Hâlifî'ş-şeytâne ve'n-nefse ve'n-nisâ'e v'ahteriz*
Tâbi' olma İblîse ' avretle nefsdan it hâzer
11. *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün*
Nân-ı huşka it qanâ' at şabr ile her iş biter

IV

El-Kıf' atü'r-Râbi' atü Fî Recezi'l-Müşemmen

1. **Hufre** çukur girmek ' **ubür nâzır** bakan tanıq **şehüd**
Kâ'im duran **nâ'im** yatan sevmek **vedüd** doğmaq **velüd**
2. **Nukle** çerez toğan **şakar** dizmek **sil[i]kdür** dağı **nazm**
Hall zer oldu qo dimek **tâbi'** mürîd münkir **cehüd**
3. **Âfet** ü **âhetdür** belâ **qarha** cerâhatdan ağan
Qidre dinildi çölmege gölge **hû zıll** kindür **haqüd**
4. **Zâhık** durur zâ'il olan ' **âbir hû** yola girici
Lâyıq olan nedür **cedir** bu' z eyleyen oldu **hasüd**
5. Şâdlık **ferah** gâmdür **karh** kuş oldu **ţayr** yavrusı **ferah**
Eşek şıpası **haçşdür** cem' an direklerdür ' **amüd**
6. Kuşlar yuvası **vekrdür** **mühr** oldu tay **kürre** koduk
Harmel yüzerlik tohumı [vü] tütküye dirler **vuküd**
7. **Kâhın** yalan bilicidür ' **uqqâd** ipek bükicidür
Ğazl oldu egirmek velî peygamber adı ya' nî **Hüd**
8. Çadır ipine di **tnab** hem kıyruğa dirler **zeneb**
Göz kirpigi oldu **ceff[i]n** zıdd-ı ' adem oldu **vücüd**

⁶ qazdir: kızvîl N.

9. Oturma bilmezlerle kaç kendilerine dönme sen
Lā-teclisü'l-cühhāle ve 'hrib ve 'anhüm lā-te'ūd
10. *Müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün müstef' ilün*
Her ne idersin hayr u şer yarın görürsin dir Vedūd

V

El-**Qıṭ'** atü'l-**Hāmisetü** Fi'r-**Remel**

1. Bāğ **kerm** ü **berr** şahrā bağçeler oldu **cinān**
Semn yağ **rümmān** enār hem **nār** âteş **hüsn** ān
[177a]
2. Hem **şahīn** oldu yoğun ağır **şakīl** yegni **hafīf**
Dağı incedür **raḳīk** **es-sā'e** dirler bu zamān
3. Şer' ile hüküm eyleyene **ḳāzī** dir cümle enām
Pādişeh **sultān** u paşadur **vezir** hem **rūḥ** cān
4. **Seyf** kılıç ' **aḳfe?** hançerdür dağı **sikkīn** bıçak
Ters ḳalkān oḳ u yay **nişāb** u **ḳavs zāhir** ' ıyān
5. **Zarf** ḳapdur dağı tulum **delv** ḳoğa **habl** ip
Şürbe bardaḳdur dağı küp **hābiye** eyvān **levān**
6. Çardağa dirler **murabba'e** **maştaba** **şuffe** eşik
' **Atebe** oldu tütün hem ḳahve **bünn** ile **duḥān**
7. Ağlamak oldu **bükā** vü **zahḳ** gülmek süd **haleb**
Dağı yoğurda **leben** ağız **lūbe** dildür **lisān**
8. Süriye dirler **ḳatī'e** **harūf** ḳuzı ḳaymak **zebed**
Dağı ' **uşfūr** serçedür **ḳıṭṭ** kedi **fāre** şıçan
9. **Şems** gündür hem **ḳamer** ay **riḥ** yeldür gök **semā**
Necm yıldızdur velīkin **ḡaym** bulut **zann** gümān
10. Küçücük o kim ola ḳışlaḳ[a] **beytü'l-meştā** di
Şayf yazdur hem **rebi'e** oldu bahār sünnet **ḥıtān**
11. *Yā melīḥü'l-vechi ihfez yā nużimet lek fekān*
Ey güzel yüzlü sen ezberle senün-çün nazm olan
12. *Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilāt*
Bulmak isterseñ sa'âdet söyleme aşlā yalan



VI

El-Kıf' atü's-Sâdisetü Fi'l-Kâmili'l-Müşemmeni'l-Aktaf

1. 'Alf otluğa dirlər şaman şatıcı 'allâf
Çü zâhid ola şüfî di yün şatıcı şavvâf
 2. Deveci n'ola cemmâl boyacıya di şabbâg
Faķih okumuş oldu gözediciye veķķâf
 3. Emânet ola 'arî koyun güdici râ'î
Ru'âf burnı kıanamaķ daķı bilici 'arrâf
 4. Buzâķ ne ola tükruk muķâf ne ola sümrük
Su'âl öksürük oldu yemiş şatıcı tavvâf
 5. Hamel kıuzıya dirlər milâh oldu güzeller
Hân şufredür ammâ bozan aķçeyi şarrâf
 6. Maķabbet n'ola sevmek mezemmet n'ola sögmek
Firâset döşemeklik daķı milhâfe çarşâf
 7. Seh[i]mdür atılan oķ sihâm oldu hişâş hem
Muķavvem ne muķammen ilin ulusu eşrâf
- [177b]
8. Hevâ olsa bulutlu dinür yevm-i muķayyem
Yağar ise eger ince dirlər aña nefnâf
 9. Müzebzeb mütereddîd ikirciklü olandır
Temenni ne recâdur daķı ardlışa irdâf
 10. Yatana didi iķ'ad durana didi iclis
Murâd olsa oturtmaķ kenâra didi iķrâf
 11. Habâb dâne-i yağmur hiżâb şaç boyasıdır
Evün güşesi ķadr ne daķı şaçağı refrâf
 12. Daķı naķla di ħurma 'azâķ salķımına hem
Di sekrân ne ola ser-ħoş di ma'cüncıya kennâf
 13. 'İtâb didi cefâya 'azâb oldu acıtmaķ
Ĝazab oldu kaçıtmaķ daķı eskici iskâf
 14. Faķin n'ola zîrek baķin kıarnı büyükdür
Tahâret n'ola pâklik ügürtleyici nezżâf



15. Dağı **mecre** divitdür dağı **hibre** mürekkeb
Ulu ‘ālime di **habr** ışıklı kıba **şeffāf**
16. Di bed koçuya **rīha** dağı **rāyiha** tayyibe
Dağı **rāh** di şarāba semerci ne ola **ekkāf**
17. *Liḥāzik ceraḥetnī fu ‘ādī bi şufūfin*
Yüregüm päreledi gözün kirpigi şafşāf
18. *Mefā‘ilün fe‘ülün mefā‘ilün fe‘ülün*
Sefih ol kişidür ki ide mālını israf

VII

El-Kıf‘ atü’s-Sābi‘ atü Fī Bahri’l-Mütekaribi’l-Müşemmen

1. **Mariż** oldı ḥaste devādur ‘ilāc
Ayu **fīl dübbe** taşāğa? **cū‘** aç
 2. Gözün nūrı **ḳurre** vü **muḳle** bebek
Dağı nāzlanmaḳ durur hem **ganāc**
 3. Yumurṭaya **beyz** ü pişir **muḳle** di
Gügercin **hamām** oldı tavuḳ **decāc**
 4. Gidersin **terūh** u gelürsin **tecā**
Yasaḳçı ḳapu geçmesi alsa **bāc**
 5. Dağı **ḳamle** bitdür ü **bürgüş** pire
Di **zemmī** naşārā vü **cizye** ḥarāc
 6. Di **ḳāle** didi hem **yeḳülü** dir
Dağı **kāne** oldı vü şīşe **zücāc**
 7. **Kevākib** ne yıldız ışıḳdur **ziyā**
Yanar şem‘ aya hem didiler **sirāc**
- [178a]
8. Di **aḥmer** kızıl **esved** oldı ḳara
Dağı ‘afz māz u ḳara boya **zāc**
 9. Yeşil **aḥzar** u hem **beyāz** oldı aḳ
Gök **azraḳ** gönül ṭarlıḳı **inzi‘ āc**
 10. Ayuñ evveli **ḡurre** aḥiri **selḡ**
Ziyāde ḳopan toza dirler ‘acāc



11. Kebâb olsa pişmiş di **meşvâ** aña
Hâş una ne dirler **taḥīn** ü **kemâc**
12. *Su 'âlük 'ani'l-ḥâli ve't-ṭab'î keyf*
Ne ḥâl-i şerîfün niçedür mizâc
13. Yemezseñ yiyen bulunur gözün aç
Fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül

VIII

El-Kıṭ' atü's-Şâminetü Fi'l-Muzâri' i'l-Müşemmeni'l-Aḥreb

1. Koşmuş didi **müntin** hem çopmuş oldu **maḳlû'**
Hem daḥı **aṭvel** uzun kesilmiş di **maḳtû'**
2. Oldı **kaşir** kışacıḳ düpdüz **müsâvî** yirdür
Degirmidür **müdevver** hem orta boylu **merbû'**
3. **İzrab** ne oldu urmaḳ **aḥlak** tırâş itmek
Kurtulmuşa **muḥallaş** konulmuşa di **mevzû'**
4. **Hâdî** kılavuz oldu **ḳuddâm** ilerüye di
Daḥı **verâ** giridür uymuş ḥod oldu **matbû'**
5. **Ṭabbâl** ṭavul çalandur zurna çalana **zemmâr**
Borı **nefire** dirler şer'an üçi de memnû'
6. **Ḳâ'** oldu kuşmaḳ adı **sa'fe** uşak çıbanı
Murd⁷ ağacına di **âs** hîz oḡlan oldu **merşû'**
7. **Ḥallâḳ** yaradıcıdur yiyecek virici **Rezzâḳ**
Şaşı di **aḥvel** uçuk dutana hem di **maşrû'**
8. 'Iyd oldu bayram adı daḥı **hilâl** yeñi ay
Tü'lüle oldu sigil soḳsa yılan di **melsû'**
9. **Hâcib** nedür didi kaş **şarib** bıyıḳdur ammâ
Egriye dirler **a'vec** ağrımış oldu **mevcû'**
10. **Ġalf** oldu göñli ḳaplı 'umruh? cehâlet oldu
Yıḳılmışa di **mehdüm** yapılmışa di **maşnû'**

⁷ murd: murûr N.

11. **Hattāb** oduncu oldu baş ağrısı **şudā**
Egilmek oldu **reka** yan uyluğına **mazlū**
12. *Yā ‘ālimen bi-ḥālī ec‘al recā ‘ī maqbūl*
Ey hālūmi bilici eyle recāmı mesmū
[178b]
13. *Mef‘ulū fā‘ilātün mef‘ulū fā‘ilātün*
Li‘llāh iden tevāzu‘ olur maḳāmı merfū

IX

El-Ḳıṭ‘ atü’t-Tāsi‘ atü Fi’r-Remel

1. **Ḳāk** karga **derre** tūṭī bülbüle dirler **hezār**
Hem **ḥadīd** oldu demür bakır **nühās**[dur] ey kibār
2. **Lū’lū’** incü **fızza** gümüş altuna dirler **zeheb**
Daḫı boncuḳdur **ḥaraz** cem‘ an küçüklerdür **şıḡār**
3. Di **muḫde** yasduḡa daḫı kilim adı **bisāt**⁸
Māşıta oldu bezekçi yañaḡa dirler ‘**izār**
4. **Verd-i aḫmer** kırmızı gül oldu **reyḫān** feslegen
Didiler ev koñşusına **cār** hem daḫı **cevār**
5. Di **cerād** oldu çekirge **baḳḳ** üvez sinek **zübāb**
Ra‘d oldu yıldırım hem **şā‘iḳa** yaşmak **ḫumār**
6. **Berḳ** şimşekdür **muşāhib** yār dirler hem **nedīm**
Ṭoḡrı oldu **müstakīm** ilden utanmak ya‘ni‘**ār**
7. **Rekb** oldu kārban dirler aña hem **ḳāfile**
Diz donı oldu **libās** dirler ‘Acemce şālvār
8. **Dikke** uçkur **raḫlebe** kaşık **ḫuzāl** avlı **ḫarīm**
Çıḳ demek **aḫrec** velī vezn itmege dirler ‘**ıyār**
9. **Ġalk** oldu bağlamak **i‘ber** içerü gir demek
Mışıyede oldu duzak avlanmışa dirler **şikār**
10. Hem **ḫüs[ü]n** oldu güzel daḫı güzelcedür **ḫüseyn**
Saḫḫ tam üstine dirler **sakf** örtülmiş duvar
11. Nerdübān olsa aḡaçdan didiler **süllem** aña
Ṭaşdan olursa **derec** dirler ü şakşıya **fehār**

⁸ Vezin tutarsız.



17. Yüzyılda Kaleme Alınmış Arapça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfe-i Âmidî

12. *Ḳad veḳa' ḳalbī ilā zāke'r-reṣā mālı mecāl*
Gönlüm ol ra' nāya düşdi ḳalmadı bende firār
13. *Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün fā' ilāt*
Sen eger ağla eger gül fān'dür her ne ki var

X

El-Ḳıṭ' atü'l- 'Aşiretü Fi'l-Hezeci'l-Müşemmeni'l-Mekfûf

1. **Ġusl** itmege çimmek daḫı di ṭalgıca **ġavvāş**
Āb-deste **vuzū** didiler ü avcıya **ḳannāş**
2. **Mizāb** oluḳ u **muḫrim** iḫrām giyendür
Nā-maḫrem ü **maḫrem** ḫış[ı]m u ecneb' eşḫāş
3. Ḳara şakıza **zift** daḫı **ḳayr** di ḳatran
Bāṭıl oḳıdan **ḳass** u oḳıyan daḫı **şemmās**
- [179a] 4. **Zayf** oldu ḳonaḳ daḫı ziyāfetgehe **mazīf**
Meşy oldu ḳadem yürimesi **devs** durur baş
5. Emruda di **incāş** ile 'accūra di **ḳıssā**
Ṭārī di ḳoca yemişine erige **iccāş**
6. Ağrıya **veca'** di vü ısıtma daḫı **ḫummā**
Dümmel çıban u **ḳayḫ** iriñ abraşa **ibrāş**
7. **Ḳarż** oldu ödünç **neyl** irişmek di murāda
Boş oldu **şıf[ı]r** iz arayana didi **ḳaşşāş**
8. **Dem** ḳan u **cerāḫat** yara **bür'** şaġalmaḳ
'**Irḳ** oldu ṭamar 'alk le'im 'allak olur aş
9. *Lā-yenfa' uke'd-dīn izā lem yeke iḫlāş*
Olmaya dīmün nef' i eger olmaya iḫlāş
10. *Mef' ūlü mefā' ilü mefā' ilü fe' ūlün*
Terk it ṭama' ı oḳuñı at daḫı yayuñ yaş



XI

El-**Qıt**' atü'l-**İhdâ** ' Aşere Fi'r-Remeli'l-Müşemmeni'l-Makşür

1. ' **İlm** bilmek **kar** ' oğumak **hâr** ıssı kem ne **sü** '
Berd şavuk hem **berd** tolu yağışı **hüs**n eyü
 2. **Eksere** çok di **ekalle** az şaymağdur ' **aded**
Savt âvâz **hiss** şanmak **cem** ' a didiler kamu
 3. Bir kişi olsa yalnız aña didiler **vahîd**
Hem **ferîd** olsa nazîri yok dimekdür ol **hü**
 4. **Neml** karınca vü **enbüb** lüledür kurna **cürn**
Acıdan nesne **elîm varık** gümüş **vaşîd** kapu
 5. **Va** ' za öğüt di **tazarru** ' zârlık itmek durur
Ezn sözi diñlemek dağı şafâ **cefâf** kuru
 6. **Zıgş** bir bâğ çubuğına dirler dağı **sâkıb** yanan⁹
Duñn darudur di **şalsâl** balçıga olsa kuru
 7. **İzticâ** ' yatmak yanın **mektüb** yazılmışdur varak
Reb ' ivler katı şaru **fak** ' dur **yâbis** kuru
 8. Gün batan yire di **mağrib** batıcağ dirler **gurüb**
Matla ' oldu doğacağ yir **ceyyide** dirler eyü
 9. Yol **nesak**dur hem **tarîk şeh**r oldu ay u yıl **sene**
Kaşy uzak **gâyet** âhirdür dağı **meşhün** tolu
 10. **Mürtefağ** dirler ayak yolına **selledür** sepet
Hem **şabiñ** gökçek **kabiñ** çirkin ü **nahl** oldu aru
 11. Dağı **iñşân** gizlemek ' **âdil** hağ üzre hükme iden
' **Â** ' il oldu zulm iden **ciyddür** boyun **guşâ** ' kuru
- [179b]
12. Hem **mebît** oldu gice yatağı kap oldu **gılâf**
Zırs dişdür **nahb** müddet **gill** kin **rukâd** yuğu
 13. **Sülle** bölük çokluğu **zefîr** eşek âvâzıdur
Hem **nehîk** oldu **fesîh** giñ **nahş** bed **nemim** kovucu¹⁰

⁹ Vezin tutarsız.

¹⁰ Vezin tutarsız.



17. Yüzyılda Kaleme Alınmış Arapça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfe-i Âmidî

14. *În irâdet tenşirah şadrek ahî fakra ' kitâb*
Gönlün açılısun dir iseñ kardaşum Qur'an oğu
15. *Fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilât*
' İlme ' âmil ol ki yarın yaqmaya seni tamu

XII

El-Kıf' atü's-Şâniyetü ' Aşere Fi'l-Mütekarib

1. **Yeķüm** nevm oldı **ķabâ**'il ümem
Raķad daħı dirler uyusa **âdem**
2. **Sine** ğaflet oldı **sümüvvdür** nişân
Daħı **yevm** gündüz ikizler **tev'em**
3. **Ĥıř[ı]m** akrabâdur **ħař[ı]m** müdde'î
Ĥaķîr oldı alçaķ **ķalîlü'l-himem**
4. **Ekâbir** ğanî oldı **dervîş** faķîr
Daħı **maĝz** keçi kıoyundur **ĝanem**
5. Kıayık **zevraķ** oldı **sefine** gemi
Baħîl oldı nekes¹¹ ü sancaķ **'alem**
6. Daħı **baĥĥ** ördek durur **vezz** kıaz
Gelin[dür] **'arüs** dirhem oldı **direm**
7. Tamunuñ adıdur **cehennem sa'îr**
Didi cennete **'adn** u **dâru'n-na'îm**
8. Di **şübķâk** tâķa daħı pencere
Velî tencere **dist** kıoķmaķ ne **řemm**
9. Daħı **řavm** oruçdur nemâz ĥod **şal'ât**
Di **ebkem** ne dilsüz řaĝırdur **ařam**
10. Bayılmış ne **maĝmâ** vü **mecnün** deli
Cerezdür havuç **left** oldı ĥalem
11. **Lezîz** oldı [vü] tatlı **mürr** acıdur
Merâre durur öd ü **cüddur** kerem

¹¹ nekes: mâķab N.



12. **Ḳadīd** oldı başdurma **ḥamz** ekşidür
Meşārīn bağırsaḡ düş azmaḡ **ḥalem**
13. Daḡı **ḥāye** taşak öñe **ḡabl** di
Veteddür ḡazık **ḥūzn** oldı elem
14. **Yemīn** sağ oldı vü şoldur **şimāl**
Di **fevḡ** yuḡaru **taḡt** aşaḡa ne‘ am
[180a]
15. Di ḡoltuḡ içi **ibt** diz **rūkbedür**
‘**Azuddur** bilek hem sefeldür **sūlem**
16. Daḡı **ḡar**‘ u **yaḡtīn** ḡabaḡdur velī
‘**Asākīr** ne leşker ḡadırlar **ḡıyem**
17. *Ḥabībī melīḡū’l-veceḡ keyfe a‘mel*
Güzel yüzlüsin sevdigüm n’eyleyem
18. *Fe‘ülün fe‘ülün fe‘ülün fe‘ül*
Yemez ‘āḡıl olan bu dünyāda ḡam

XIII

El-Ḳıḡ‘ atü’ş-Şālīsetü ‘Aşere Fi’r-Remel

1. **Levz** badem **cevz** ḡoz ‘avretli er ḡod **zevc**dür
Daḡı **zevc** iki ‘aded ‘avret nişāni **fercdür**
2. Oldı elmanuñ adı **tüffāḡ mişmiş** ḡaysıdur
Evc-i a‘lā yuḡaru adı maḡāmuñ **evcdür**
3. Hem çuval ‘**idl** ḡabuḡ **ḡısr** u **sefercil** ayvadur
Di **miselle**ye çuvaldız düşürülmek **dercdür**
4. **Tīn** incir **lebn** kerpiç daḡı **meşt** oldı daraḡ
Remḡ mızraḡ **depe** yumruḡ daḡı ḡalḡa **mevcdür**
5. Sürme **kuḡl** u **mikhāle** ḡod sürmedāna didiler
Ekta‘ u **eşell** çolaḡ aḡsaḡ nedür **a‘recdür**
6. Hem **sivār** oldı bilezik küpeye dirler **ḡalaḡ**
Ḳışlaya **meştā** kemik ‘**azm** u çayır ḡod **mercdür**
7. **Şedy** emcik **raz**‘ emmek emdirene di **razi**‘
Hem **serīr** oldı beşik iger adı hem **sercdür**



8. **Merşeha** oldı tegelti **rekb** üzengi **na** l nal
ĶabĶaba na leyn dirler maşraf adı **ħarc**dur
9. *Men ‘amel bi’s-ser‘i Ķad fāze’t-ṭariĶe’l-vazaħi*
Şer‘ ile iden ‘amel ĶaĶĶa yolu enhedür
10. *Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilāt*
Dünyānuñ yoĶdur vefāsı cümle herc ü mercdür

XIV

El-Ķıṭ‘ atü’r-Rābi‘ atü ‘Aşere Fi’r-Remeli’l-Maħzūf

1. **İbn** oĶuldur **bıkr** kız Ķarı ‘**acūz**
Şāme biñ kirpik **cefn erħaş** ucuz
 2. **Ķum** u **iĶ** ad Ķalk otur ‘**ālī** yüce
MiṭraĶa oldı ĶekiĶ **debbūs** topuz
 3. ‘Avretüñ evlādına dirler **rebīb**
Ṭaşraya ĶıĶmaĶa dirler hem **bürüz**
- [180b]
4. **Ķānis** Ķazma daħı baltadur **nacaĶ**
Hem **za’if** oldı arıĶ **semīn** semüz
 5. Ṭurna **kürk** ü gürke dirler **ruħām**
Daħı **ħātem**dür yüzük **ebleh** oĶuz
 6. ‘**Amm** Ķayn ata **ħamā** Ķayn anadur
Ķazū şey keĶidür [ü] hem **ketf** omuz
 7. **Le’ab** oldı oynamaĶ hem **ba** l er
Daħı **nā’im** yumuşaĶ u **nezaĶ** yavuz
 8. Daħı **zürzür** di şıĶırcıĶ Ķuşına
AñlamaĶ **feh̄m** ü işāretdür **rumūz**
 9. *Kem ṭariĶ Ķaşşeke’l-ħelvā semīn*
NiĶeler aldar seni ṭatlu semüz
 10. *Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilāt*
‘Ömrüñ āħir oldı bilmezsin henüz



XV

El-**Ḳıṭ'** atü'l-**Hāmisetü ' Aşere**

1. **Ferve** kürk ü post **cild** ü taş **hacer**
Ḳurı **yābis raṭb** yaş **meşel** semer
 2. Başda **kākül** olsa dirler **za' za' a**
Nice **kemdür** nite **mişl** ü **in** eger
 3. **Keyf** vaşfa şaymağa **kem** şordılar
Şu' be budağ **neẓr** adağ **raḥle** sefer¹²
 4. Ḳarañu **zulümât nūr** oldı ışık
Didiler **şeyḥeyn** Ebū Bekr ü ' Ömer
 5. Daḥı **şihreyn** oldı ' Osmān u ' Alī
Bunları sevmek gerek ey mu' teber
 6. Hem kıyāmet günidür **yevmü'n-nedem**
Ġaşş ışıрмаğ **ḳubl** öpmek çek ne **cer**
 7. Gözyaşı **dem'** oldı ağzuñki **lü' āb**
Muḥḥ beyin ḳulağ **üz[ü]n** alın ne **tar**
 8. **Mekke** vü **Yeşrib Medīne Ka'** bedür
Ravza-i sultān-ı kevénye maḳar
 9. **Belde** dirler şehre vü küy **ḳaryedür**
Bıçığıya **minşār** u **ḳuddūm**dur keser
 10. **Nehr** ırmağ **şürb** içmekdür **ḡinā**
Irlamağdur örgüli şaça **zafer**
 11. **Bevdür** sidik ü **ḡā'it** boğ durur
Yankesic'oldı **tarafşāl'** hem **tarar**
- [181a]
12. Aḥura **ıştabl cübb** di ḳuyuya
Hem şamanlık **metben** oldı bil **mer**
 13. Oldı benden bu kitāb a' lā nişān
Sāre minni't-tercüme ḥüsñü'l-eşer
 14. *Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilāt*
Bir luğat bilmek bütün dünyā deger

¹² sefer: semer N.



XVI

El-**Qıf'** atü's-Sâdis 'Aşere Fi'l-Hezeci'l-Mekfûf

1. **Mûs** ustura[*dur*] 'aşr nedür ya' nî'ki şıkmağ
Naşb ağacı dikmeklige [*di*] **hanğ** ne boğmağ
2. Kül oldı **remâd** dağı kuma **reml** didiler
Meyyit ölidür **hayy** diridür 'abede tapmağ
3. Bekçiye di **hâris** ü **tabâb** oldı tuman hem
Sebzeye didi **bağl** u hem **varağ**a yaprağ
4. **Hırfet** ne durur şan'at u **mağtab** odun evi
Mismâr di miha vü ayak kabına **başmağ**
5. **Half** oldı yemin ü yemin idici di **hallâf**
Kızb oldı¹³ yalan dağı **gamazdur** kocılamak
6. Korkuya didi **ru'b** dağı **havf** didiler
Koç oldı **keş** dağı 'urüc yuğaru ağmağ
7. Cibrile di **Rûhu'l-kuds** ü zahmete **nâşib**
Ğassâk cehennem iriñi **vağb** tolnmağ
8. **Zırğ** oldı kasâvet hem iri oldı **ru'ünet**
Çekişmege **lecc** dutmağ **mesk nebz** birağmağ
9. **Kellüb** didi kelbetene **mışfâh** ne kefgîr
Turp oldı **fücl** 'üd çubuk **münher** ağmağ
10. Oldı **fül**¹⁴ bağla vü çükündür ne ola **bencer**
Nîl oldı çivit **cedy** nedür didiler oğlağ
11. *Men ya'temidü'd-dehre fekad sâre zebülen*
Dünyâya gönül bağlayan âdem olur ağmağ
12. *Mef'ülü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ülün*
Tağvâya çalış tâ ki vire Hağ saña uçmağ

¹³ oldı: olan N.

¹⁴ oldı fül: fül oldı N.

XVII

El-**Ḳıṭ'** atü's-Sâbi' 'Aşere Fi'l-Azrabî'l-Mahzûf

1. **Dübb** ayudur **zi' b** kurd **aḳvâ** ne pek
Büm baykuş dilki **şa'leb** zann **şek**
2. **Zemy** naşrânî yehūdîdür **cehüd**
Kelb ü **hınzır** bir toñuz biri köpek
[181b]
3. Tavşana **erneb** di ceyrana **gazâl**
Nemr dirler kaplana saḳız 'ilek
4. Oldı **esed** arslan sırtlan ne **fahd**
Nedy çi **şelc** oldı qar **minḥal** elek
5. Buz **celîd mizân** terâzû daḥı **raṭl**
Oldı batman **şâ'** u **keyl**[dür] ölç[üc]ek
6. Hem **zirâ'** arşun di **şibr** oldı qarış
Lahf yorğan daḥı **ferş** oldı döşek
7. **Ḳuṭn** penbedür di **hallâc** atıcı
Yağmura dirler **maṭar ḥarîr** ipek
8. Barmağun başlarına di **enmüle**
Zıfr tırnaḳ **zaby** geyik tar **ḥaznak**¹⁵
9. **Ḳarn** boynuz **raḳabe** gerdândur kuşak
Şedd ü **zünâr sürre** nedür di göbek
10. **Baṭn** qarın **zahr** arḳa daḥı **ezer**
Vizr günâh u **zırr** düğme **reşş** ek
11. Didi **ḥayyât** terzidür **işrab** ne iç
İğneye **ibre talebdür** istemek
12. Şusuza ' **aşân** dirler aḳsırıḳ
' **Aş** oldı hem **teşävüb** esnemek
13. Ey birâder irişür taḳdîr olan
Ḳad yüşîbük yâ aḥî mâ ḳuddirek
14. *Fâ' ilâtün fâ' ilâtün fâ' ilât*
Ögret oğluña edeb sen küçücek

¹⁵ Vezin tutarsız.



XVIII

El-**Ḳıṭ'** atü'ş-**Şâmin** ' **Aşere Fi'r-Remeli'l-Müşemmen**

1. Ejdehâ **su' bân** oldı daḥı **ḥayyedür** ılan
Hem ' **aşır** oldı şıķılmış **şire** vü **fetḳ** ayrılan
2. **Ḳorḳudıcıdur nezîr** hem yaramaz işdür **feriyy**
Ḳatf oldı devşirilmiş **melydür** uzun zamân
3. Didiler gügercinüñ âvâzına **şavt-ı hedîr**
Nâ-ḥalef bed eyü olursa **ḥalefdür** oḡlan
4. **Rebh** aşşı **ḥarb** ceng balçık ḳara olsa **ḥummâ**
Yapıcı **bennâ** vü **şâliḥ** eyüdür **îkâf** palan
5. Hem **mesed** lifden örülmiş ip buḳaḡudur **şafd**
' **Ayy** zaḥmet terk **da' meknün** durur gizlü olan
6. **Cezr** otsuz hem şusuz yirdür **surâḥ** oldı meded
Hem ' **aḳab** ökçe ' **aḳîb** oḡuldan olan oḡlan
[182a]
7. **Ḳaçmaḡa dirler nüşüz** u **çıkmaḡa dirler bürüz**
Ḡuşşa esâ'[dur] **fetâ** yigit **le'im** bed aşl olan
8. **Mâ'-i cârî** di aḳarşuya vü **râkiddür** duran
Hem göle dirler **ḡadîr** daḥı **ebeddür** câvidân
9. Hem **ufḳ** oldı gök eṭrâfı vü **fecr** oldı şabâḥ
Yatsu vaḳtine ' **işâ'** gice ' **işâ**dur yılan
10. **Leyl** gice **istivâ** gün ortası aḥşâm **mesâ**
Hem **zevâl** dirler geçerse gün müsâvîden bir an
11. Fânîdür dünyâ benüm cânım vatanda ol ḡarîb
Kün ḡarîben fi'l-vaṭan yâ şâḥibi ve'd-dünyâ fân
12. *Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât*
Rızḳ için ḡam yime kim bulur seni rûzî olan



XIX

El-**Ḳıṭṭ'** atü't-Tāsi' a 'Aşere Fi'r-Remel

1. **Ḳırfe** darçındur daḥı **fülfül** büber **heyyin** yavaş
Gömlege dirler **ḳamiş** el ditremekdür irti' **āş**
2. **Zevḳ** tatmaḳdur **ḳıracak** **naḳz** **minceldür** oraq¹⁶
Veḡy ceng **sened** dayaq dirler **ḳıtāla** hem şavaş
3. Hem **şefā** dirler kenāra **cürf** dirler dereye
'**Abeş** eşvāb oyunu daḥı **metā**' oldı **ḳumaş**
4. 'Uşş **ḳuşlar** yuvasıdur **ḡaşş** oldı yaldamaḳ
Bey' şatmaḳ **iştirā** almaḳ geçinmekdür **ma'āş**
5. **Dıbs** bekmezdür **er[e]z** oldı birinç **meşlah** 'abā
Ramḳ dirler şoñ nefes öli vü diri **māt** u ' **āş**
6. Mā' -i şāfīdür **ḳurāḥ** daḥı bulanıḳ ' **akrdur**
Gözlüğe dirler ' **avīnāt**¹⁷ u **ḥilāle** minkāş
7. **Faḥl** erkek **kesr** şınmaḳ daḥı **cebhedür** alım
Kümm yīndür zeyl etek örtmek ne **setr** açmaḳ ne **fāş**
8. *Leyse men yaḡleb ke-men yaḡleb şedā yed nefsihī*
Nefse ḡālib olmayan uymadı ḡalb ile şavaş
9. *Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün fā' ilāt*
Bu meşeldür kim yanar ḳuru yanında niçe yaş

XX

El-**Ḳıṭṭ'** atü'l-'İşrüne Fi'l-Hezeci'l-Aḥreb

1. Kir **vesaḥ** biçmek **ḥaşād** **füls** oldı pul
Müntaḳım ḥaşmın yeñen **seby** ḳul
2. **Ḥaml** yükdür götüren **ḥammāl** anı
Saḥb çekmek **ermele** ' **avret** ne dul
[182b]
3. **Bellīz** a **kehriz** yir altı naḡz u maḡz?
Didi **şeytān** iblāse hem dīve **ḡül**

¹⁶ naḳz: naḳṭ N.

¹⁷ 'avīnāt: 'avīnāk N.



17. Yüzyılda Kaleme Alınmış Arapça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfe-i Âmidî

4. İmızganmağdur **nü‘âs** oldı ‘**aceb**
Di begenmek epsem olmağdur **hamûl**
5. Dağı **ikrâh** oldı igrenmek dağı
Oldı şâlih kişiler şer‘an ‘**udûl**
6. **Hâzn** çoçmak didi ‘**uryân** çıplağa
Şib‘ tokğdur **bezle eşvâb** oldı çul
7. Dede **cedd**dür **sibṭ** hod kız oğlıdur
Güyegü **şahr** oldı zencirdür **galûl**
8. Kırlağuç **huṭṭâf** u **huṭṭâş**¹⁸ yarasa
Hem **kelefdür** yüzde şiş gamdur **melûl**
9. Di **devâb** ılқыуа **küfv** oldı nazîr
Yıylagaç **şemmâmedür** dönmeç **nükûl**
10. İt itâ‘at her ne emr itdi Nebî
Kün muṭî‘an ḥabbe-mâ ḳâle’r-Resûl
11. *Fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilât*
‘İlme sa‘y it ḳalmayasın tâ cühûl

XXI

El-Ḳıṭ‘atü'l-Ḥâdî ve'l-‘İşrûn Fi'r-Remel

1. **Ġarḳ** batmağ **naḳb** delmek yüze örtilen **niḳâb**
‘**İṭḳ** âzâd ‘**unḳ** gerdân buluda dirler **sehâb**
2. Didiler **aḳlef** sünetsüz âdeme **mizmâr** düdük¹⁹
‘**Ayn-ı elvân** yün atılmış **naḳş** guşşalar **kirâb**
3. Oldı **ik‘as** gögsi çıkan burnı yaşşı **eftasa**
Ḳarañu oldı **galas** yaş otlara dirler ‘**ışâb**
4. ‘**Ankebût** oldı örümcek ḳara böcek **hanfese**
Hem ‘**urûḳ** oldı tamarlar siñirler oldı‘**aşâb**
5. **Şecc** baş yarılmasıdur **ḳaḥṭ** kıtlık **zenb** suç
Ya‘c ḳarın çatlamağdur hem ucuzluğdur **huşâb**

¹⁸ huṭṭâş: huşşâf N.

¹⁹ sünetsüz: sünnetsüz N.



6. **İlhes** oldu dil çıkarmak hem **tıhāl** oldu talak
Cürm günâhdur dağı **ışm** ügürtlemekdür **intiḥāb**²⁰
7. Çulḥa **ḥā'ik ümmī** yazmaz kend'özin gören **merec**
Hem şamanyolu **mecerre** yıldıza dirler **şihāb**
8. *İn talebet lek nedīmen ḥuz bi-yedik za'l-kitāb*
İster iseñ yār u şāhib işte saña bu kitāb
9. *Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün fā' ilāt*
Ezber eyle bu remel baḥri durur temme'l-kitāb

[183a]

[Ḥatime]

1. Gel ḥisāb-ı ebcedi bil ey oğul
Kim saña lāzım olur eyle şugul
2. Bir elifdür bā iki vü cīm üç
Yāya dek ondur ḥisāb it dime güç
3. Dağı yādan ḳafa dek şay on on
Kāf da yüz oldu ey şāhib-fünün
4. Ḳāfdan ḡayna varınca yüz yüz it
Ḡayn olunca biñ olur bil ey yigit
5. Çünkü bildüñ sen ḥisāb-ı ebcedi
Terceme temm didi tārīḡ **Āmidī**
6. Kim añarsa ḥayr ile bu ḳulını
Ḥaḡ müyesser ide doḡrı yolını
7. *Fā' ilātün fā' ilātün fā' ilāt*
Āmidī naḡmuñ senüñ āb-ı ḥayāt
8. İster iseñ āḥiret dünyāyı şat
[...]²¹
Temme'l-kitāb bi-feyzi'l-melikü'l-vehhāb 1095 fī-ḡurre Muḥarrem

²⁰ **cürm** günâhdur: **cürm**dür günâh N.

²¹ Yazma nüshada boş bırakılmıştır.



Sonuç

Bu çalışmada klasik Türk edebiyatı geleneğinde kaleme alınmış olan ve şimdiye kadar yapılan çeşitli çalışmalarla varlığı ortaya konmuş Arapça-Türkçe manzum sözlükler hakkında özet mahiyetinde bilgiler verilmiş, akabinde bu türün yeni bir halkasını teşkil eden *Tuhfe-i Âmidî*'nin şekil ve muhteva özellikleri üzerinde durularak çeviri yazılı metni aktarılmıştır. Eser üzerinde yapılan incelemeler neticesinde dikkatleri çeken belli başlı özellikler aşağıda özetlenmiştir.

Tuhfe-i Âmidî, hayatı hakkında tezkirelerde hiçbir malumatın bulunmadığı Âmidî mahlaslı bir şair tarafından 1088/1677-78 yılında tanzim edilmiştir. Şimdilik eldeki tek yazma nüshası, Süleymaniye Kütüphanesinde Reşid Efendi Koleksiyonu 181 numaralı mecmuanın (vr. 174^b-183^a) sayfalarında kayıtlıdır. Ali Emîrî Efendî'nin *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*'de eseri gördüğünü söyleyerek eserden bazı örnek beyit ve mısralar vermiştir. Söz konusu örneklerin bu çalışmada kullanılan nüshayla bazı farklılıklar göstermesi, şu an için meçhul olan farklı bir nüshasının daha olduğunu göstermektedir.

Çocuklar için kaleme alınan eser, mesnevi nazım şeklinde 32 beyitlik bir mukaddime, beyit sayısı 9 ile 18 arasında değişen 21 kıt'alık sözlük ve yine mesnevi şeklinde 8 beyitlik hâtime bölümlerinden müteşekkil olup toplam beyit sayısı 307'dir. Manzum sözlük türündeki yaygın geleneğe mütenasip bir şekilde *Tuhfe-i Âmidî* de okuyucuya ahlakî ve didaktik çeşitli mesajların verildiği ikişer beyitlik takti beyitlerine yer verilmiştir.

Aruz ve kafiye bakımından geleneğin çizdiği kuralların başarıyla tatbik edildiği, 1000 civarı Arapça kelime veya ibarenin Türkçe karşılıklarına yer verilen *Tuhfe-i Âmidî*, gerek tanzim ve tertip şekli gerekse de muhteva itibarıyla diğer manzum sözlüklerle benzerlik göstermektedir. Müellif, diğer tuhfe müellifleri gibi bazı kelimelere Türkçe karşılık bulmada zorluk çekmiş ve bu durumu Arapça kelimelerle karşılama yoluyla aşmaya çalışmıştır. Büyük oranda isim ve isim kökenli kelimeler tercih edilmekle birlikte fiillere de yer verilmesi, bazı kelimelerin çoğul hâllerinin kullanması, bazı mısralarda anlamca birbirinin zıddı olan kelimelerin seçilmesi ve yazılmış olduğu dönemin dil hazinesine zenginlik katan ancak günümüzde kullanımdan düşmüş bazı arkaik kelimeleri bünyesinde barındırması, *Tuhfe-i Âmidî*'nin aynı türdeki diğer eserlerle benzerlik gösteren ortak yanlarıdır. Eser, hem toplam beyit sayısı hem de ihtiva ettiği kelime sayısı bakımından eldeki mevcut Arapça-Türkçe manzum sözlükler içinde orta hacimli bir manzum sözlük hüviyetindedir.

Sonuç olarak ana hatlarıyla üzerinde durulan ve gerek şekil gerekse de muhtevasıyla diğer manzum sözlüklerle benzerlik gösteren *Tuhfe-i Âmidî*, hem klasik Türk edebiyatının eser hazinesine hem de manzum sözlük türüne zenginlik katan önemli bir eserdir.



Kaynakça

- Ahterî, Mustafa (1310). *Ahterî-i Kebîr*. İstanbul: Matbaa-yı Âmire.
- Boran, U. (2016). Sözlükçülük Geleneğimize Umumi Bir Bakış ve Edirne Müftüsü Fevzi Efendi'nin Arapça-Türkçe Manzum Sözlüğü: Tuhfe-i Fevzî. *Şarkiyat Mecmuası*, 28, s. 73-154.
- Ceviz, N. & Gündüzöz, S. (2006). Osmanlı Medrese Kültüründe Manzum İlmî Eser Geleneğinin Güzel Bir Örneği: Lûgat-ı Yûsuf. *Ekev Akademi Dergisi*, 10(29), s. 211-30.
- Devellioğlu, F. (2011). *Ansiklopedik Osmanlıca-Türkçe Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Doğan Averbek, G. (2018). Dillerinden Biri Türkçe Olan Manzum Sözlükler Üzerine Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 21, s. 85-114.
- Doğan Averbek, G. (2019). Anadolu Sahasında Müstakil Bir Tür Olarak Manzum Sözlükler (Tuhfeler). *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 23, s. 62-83.
- Doğan, H. (2016). Budinli Cihâdî ve 'Teşrîh-i Tıbâ' İsimli Türkçe-Arapça Manzum Sözlüğü. *Littera Turca, Journal of Turkish Language and Literature*, 2(4), s. 16-32.
- Doğan, H. (2024). Tuhfe Literatürüne Ek: Şerîfî-zâde Âlî ve Resm-i Âlî Adlı Türkçe-Arapça Manzum Sözlüğü. *Edebî Eleştiri Dergisi*, 8(2), s. 435-459.
- Ekici, H. & Güneş, İ. (2023). *Feyzî-i Üsküdüârî Arapça-Türkçe Manzum Sözlük (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*. Ankara: Sonçağ Akademi.
- Eliaçık, M. (2013). Türkçe-Arapça Manzum Bir Lûgat: Müfidü'l-Müstefidîn ve Büyük İstinsâhî Farklar, *Turkish Studies*, 8(13), s. 81-93.
- Fidan, Z. (2023). *Abdülcelîl bin Yûsuf el-Akhisarî'nin (ö. 1618'den sonra) Şerh-i Seb'atu Ebhur Adlı Arapça-Türkçe Manzum Sözlük Şerhi (İnceleme-Tenkitli Metin)* (Doktora Tezi), Sakarya Üniv.
- Gülhan, A. (2010). Şeyh Ahmed ve Manzum Sözlüğü Nazmü'l Leâl. *Zeitschrift für die Welt der Türken, Journal of World of Turks*, 2(2), s. 201-225.
- İnce, Y. (2002). Manzum Sözlükler ve Şemsî'nin Cevâhirü'l-Kelimât'ı Üzerine Bir Dil İncelemesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (2), s. 175-182.
- Kadioğlu, İ. (2018). *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Kaplan, Y. (2018). Bilinmeyen Bir Arapça-Türkçe Manzum Sözlük: Lûgat-ı Visâlî. *Dede Korkut Dergisi*, 7(15), s. 54-75.
- Kaplan, Y. (2020). Müellifi ve Telif Tarihi Meçhul Bir Arapça-Türkçe Manzum Sözlük: Bülğatü's-Sıbyân. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3, s. 41-70.
- Kaplan, Y. (2022). Kerimî'nin Arapça-Türkçe Manzum Sözlüğü: İsbâh. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 29, s. 654-671.
- Kaplan, Y. (2022). Tuhfe Türüne Bilinmeyen Bir Örnek: Rûknî'nin İngilizce-Türkçe Manzum Sözlüğü (Lehce-i Lankıviç). *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6 (2), s. 485-531.



17. Yüzyılda Kaleme Alınmış Arapça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfe-i Âmidî

- Kaplan, Y. (2024). 16. Yüzyıldan Bilinmeyen Bir Arapça-Türkçe Manzum Sözlük: Elfiyye. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, 11, s. 351-73.
- Kılıç, A. (2006). Klâsik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden Sühba-i Sıbyân. *Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı)*, 20, s. 65-77.
- Kılıçarslan, O. (2021). *Rûhu'l-Edeb/Arapça-Türkçe Manzum Sözlük*. İstanbul: Grafiker Yay.
- Kuybu Durmaz, E. & Öztürk, Z. (2022). Müellifi ve Telif Tarihi Bilinmeyen Arapça-Türkçe Bir Manzum Sözlük. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(42), s. 437-465.
- Manzum Lugat*. Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi 181/3.
- Muhtar, C. (1986). İslâmda Sözlük Çalışmaları. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4, s. 363-70.
- Muhtar, C. (1993). *İki Kur'an Sözlüğü Luğat-ı Feriştioğlu ve Luğat-ı Kânûn-ı İlâhî*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Ölker, P. (2015). *Manzum Sözlük Geleneği ve Mahmûdiyye*. Konya: Palet Yayınları.
- Öz, Y. (1996). *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler* (Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Öz, Y. (2016). *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*. Ankara: TDK Yayınları.
- Özkan, F. H. (2013). Bozoklu Osman Şâkir ve Şehdü Elfâz'ı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(26), s. 428-62.
- Öztürk, Z. & Jaradat, S. (2021). "İbn Kalender'in Manzum Sözlüğü: Türkî vü Tâzî", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22 (41), s. 1093-1150.
- Sarı, M. (2004). *El-Mevârid, Arapça-Türkçe Lûgat*. İstanbul: İpek Yayınları.
- Sinan Nizam, B. (2023). *Türk ü Tâzî, İbn-i Kalender'in Arapça-Türkçe Manzum Sözlüğü*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Sinan Nizam, B. (2024). Manzum Lugat (Mustafa B. Ömer/Feyzî-i Üsküdârî). *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/manzum-lugat-mustafa-b-omer-feyzi-i-uskudari-tees-1508>. [Erişim Tarihi: 01 Aralık 2024].
- Tanrıverdi, E. (2008). *Merkezzâde Ahmet Efendi Islâh-ı Merkezî: Feriştioğlu Lügati Tashih ve İkmal Çalışması*. Konya: Adal Ofset.
- Tiryakiol, S. (2013). *Dil Öğretimi Geleneğimizde Manzum Sözlükler (Tuhfe-i 'Âsım Örneği)* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Türkmen, M. (2023). *Teşrîh-i Tıbâ' (Arapça-Türkçe Manzum-Mensur Sözlük)*. İstanbul: DBY Yayınları.
- Uluocak, M. & Eroğlu, S. (2024). İmâdî'nin Arapça-Türkçe Manzum Sözlüğü: İlm-i Lûgat. *Türk Dili Alanında Araştırmalar ve Değerlendirmeler*, (s. 7-30). Ankara: Gece Kitaplığı.



- Uz, Ö. (2019). Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Hâcibî. *Turkish Studies*, 14(7), s. 4087-4111.
- Yakar, H. İ. (2007). Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Fedâ'î. *Turkish Studies*, 2 (4), s. 1015-1025.
- Yakar, H. İ. (2009). Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerimizden Nazm-ı Ferâ'id. *Turkish Studies*, 4 (4), s. 995-1024.
- Yazar, S. (2024). Sükker-i Sâfi (Celîlî, Abdülcelîl B. Yûsuf). *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/sukker-i-safi-celili-abdulcelil-b-yusuf>. [Erişim Tarihi: 01 Aralık 2024].
- Yeni Tarama Sözlüğü* (1983). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yurtseven, N. (2003). *Türk Edebiyatında Arapça-Türkçe Manzum Lugatler ve Sünbülzâde Vehbî'nin Nuhbe'si* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara.